

Ijzer scherpt ijzer

Spirituele vorming binnen de context van relaties

© 2014, Ido van Genderen, Jesse Timmer

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs en opdrachtgever.

In opdracht van: lectoraat Geestelijk Leiderschap, dr. Teus van de Lagemaat
Begeleid door: Dirk van Schepen

*‘Zoals men ijzer scherpt met ijzer, zo scherpt een mens zijn medemens.’
– Spr. 27:17*

De roodgloeiende vonken vliegen van het aambeeld. Met een harde slag laat de smid het stuk ijzer dat hij in zijn handen heeft, neerkomen op het ijzeren gereedschap dat hij probeert te scherpen. Door het vele gebruik is het wat bot geworden, maar de glinstering van het metaal verradt de hoge kwaliteit van het materiaal. Enkele ferme klappen later kijkt hij tevreden naar het aambeeld. Goedkeurend pakt hij het stuk gereedschap en draait het verschillende malen rond. Er ontstaat een dun lijntje bloed wanneer hij met zijn vingers langs de nog warme kling gaat. Het ultieme bewijs dat het gereedschap klaar is voor de komende, veelbelovende oogstperiode.

Deze metafoor van de smid die zijn gereedschap scherpt met ijzer, is de gedachte achter de titel van dit onderzoeksverslag. Er zijn interessante parallellen te trekken tussen dit beeld, de resultaten van ons onderzoek en de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk aan de Christelijke Hogeschool te Ede.

In deze vergelijking is God de Smid die mensen geestelijk vormt. Mensen zijn de ijzeren stukken gereedschap in Zijn handen. God gebruikt mensen om hen aan elkaar te scherpen, want geestelijke vorming komt – zoals blijkt uit dit onderzoek – met name tot stand binnen betekenisvolle relaties. Dit scherpen is een proces waar meerdere mensen bij betrokken kunnen zijn. Te denken valt aan de verticale docent-student relatie en de horizontale student-student relatie.

Het vormingsproces heeft als doel dat het gereedschap scherper wordt, zodat het effectiever kan worden gebruikt tijdens het binnenhalen van de oogst. In deze vergelijking zou het werk van de HBO-theoloog vergeleken kunnen worden met dit oogsten. Daar is scherp gereedschap voor nodig.

*‘Vraag dus de eigenaar van de oogst of hij arbeiders wil sturen om de oogst binnen te halen.’
– Mt. 9:38*

Het scherpen is niet iets eenmaligs, maar dient op regelmatige basis te gebeuren. Vorming vereist structuur. Daarbij kunnen en zullen er vonken ontstaan, lastige perioden. Deze perioden blijken echter noodzakelijk. Zonder vonken, geen vorming. Het vormingsproces van ijzer is iets wat uiteindelijk gebeurd vanuit de deskundigheid van de smid. Dat is een betrouwbare basis voor een ieder die zich wil laten vormen.

Volgens René Erwich, lector van het lectoraat 'geestelijk leiderschap' aan de Christelijke Hogeschool Ede, is de vraag naar de wijze waarop spirituele vorming gestalte dient te krijgen binnen de opleiding tot HBO-theoloog (GPW) onvoldoende beantwoord in het huidige curriculum.

Deze bewering is de aanleiding voor dit kwalitatieve onderzoek naar spiritualiteit en geestelijk leiderschap. We hebben gezocht naar bepalende factoren voor de spirituele vorming van geestelijk leiders. Door middel van literatuuronderzoek en acht diepte-interviews beantwoorden we de probleemstelling die de basis is voor dit onderzoeksverslag.

“Hoe geven geestelijk leiders hun persoonlijke en de gemeenschappelijke spiritualiteit vorm en wat betekent dat voor de spirituele vorming van studenten tijdens de opleiding GPW?”

Dit onderzoeksverslag start met uitgebreid literatuuronderzoek naar spiritualiteit en geestelijk leiderschap. Spiritualiteit is 'de ervaring van God, de vorming van ons karakter en bewustzijn én ons (geestelijk) leven als resultaat daarvan'. Dat kan vorm krijgen in het persoonlijke leven, maar ook in de gemeenschappelijke sfeer. Daarvoor dient een breed scala aan geestelijke praktijken om deze spiritualiteit tastbaar te maken. Handelingen die zowel het individu als de gemeenschap helpen om in contact met God te komen en open te staan voor Zijn aanwezigheid in hun leven.

Spiritualiteit is ook een belangrijk onderdeel van het werk van geestelijk leiders. Zij dienen enerzijds zelf gevoed te worden door hun eigen relatie met God, maar hebben anderzijds ook een opdracht om de gemeenschap te voeden. Tussen die twee aspecten van geestelijk leiderschap ontdekken we een verhouding die de kracht van het werk van de geestelijk leider is, maar tegelijkertijd ook een bron is van diverse worstelingen. Woestijnperioden, het al dan niet authentiek durven of moeten zijn en een burn-out zijn daar enkele voorbeelden van. Investeren in een gezonde persoonlijke spiritualiteit kan leiders helpen deze worstelingen te vermijden.

Vanuit dit literatuuronderzoek zijn we ons veldonderzoek onder acht geestelijke leiders gestart. Door middel van diepte-interviews verkregen we informatie die hielp om onze zoektocht naar waar spirituele vorming van geestelijk leiders aan moet voldoen verder voort te zetten. Persoonlijke spiritualiteit is zeer belangrijk in het werk van de respondenten. Zij gebruikten zelf liever de term geestelijk leven om aan te geven dat het hen te doen was om het in de aanwezigheid van God te verkeren. Dit fundamentele uitgangspunt laat echter ook ruimte open voor hetgeen spiritualiteit kan 'opleveren'. Zij kan gezien worden als een bron van rust, energie, kracht en inspiratie, een bron waar geestelijk leiders tijdens het vormgeven van de gemeenschappelijke spiritualiteit rijkelijk uit putten. Toch is dit geestelijke leven niet alleen maar rozengeur en maneschijn. Leiders lopen, zoals verwacht, regelmatig tegen de eerder genoemde worstelingen aan.

Gezamenlijk betogen de respondenten dat dit geestelijk leven niet zomaar ontstaat, zij dient gevormd te worden. Waar zou deze spirituele vorming van geestelijk leiders dan aan moeten voldoen? Spirituele vorming begint bij de erkenning dat een ieder zijn of haar eigen weg moet kunnen bewandelen. Er is niet één voorgeschreven route wat betreft structuur, tijdsinvestering en vorm. Veel meer dient de geestelijk leider zijn eigen weg te ontdekken in een grote verscheidenheid aan geestelijke praktijken. Een weg die voornamelijk gevormd wordt door betekenisvolle relaties en woestijnperioden. De geestelijk leider heeft begeleiders nodig die hem uitdagen, bemoedigen, vermanen, toerusten en inspireren. Begeleiders die delen vanuit hun eigen leven en hem helpen om woestijnperioden als leerzaam en vormend te zien.

Op basis van deze onderzoeksresultaten besluiten we dit rapport met een zestal aanbevelingen en gespreksvragen voor de opleiding om het gesprek over spirituele vorming van studenten aan te gaan.

Titelverantwoording	2
Samenvatting	3
Voorwoord	7
Hoofdstuk 1: Onderzoeksopzet	8
1.1 Inleiding	8
1.2 Lectoraat 'geestelijk leiderschap'	8
1.3 Aanleiding van dit onderzoek	8
1.4 Doelstelling en onderzoeksgebied	9
1.5 Probleemstelling en deelvragen	9
1.6 Toelichting van de onderzoeksvraag	10
1.7 Onderzoeksmethodiek	10
1.8 Eindproduct	11
1.9 Onderzoeksdata	11
1.10 Beperkingen	12
Hoofdstuk 2: Spiritualiteit	13
2.1 Inleiding	13
2.2 Wat is spiritualiteit?	13
2.2.1 Definitie van spiritualiteit in dit onderzoek	14
2.2.2 Individuele christelijke spiritualiteit	15
2.2.3 Gemeenschappelijke christelijke spiritualiteit	15
2.3 Welke praktijken van christelijke spiritualiteit kennen we?	16
2.3.1 Definitie	17
2.3.2 Geloofspraxis	17
2.3.3 Een indeling en overzicht van geestelijke praktijken	17
2.3.4 Verweven	20
2.4 Factoren die spiritualiteit beïnvloeden	20
2.5 Samenvatting	21
Hoofdstuk 3: Geestelijk leiderschap	22
3.1 Inleiding	22
3.2 Kaders	22
3.3 Rol van de leider	23
3.3.1 De leider als prediker (boven de gemeenschap)	23
3.3.2 De leider als interpreterende gids (samen met de gemeenschap)	23
3.3.3 De leider als profeet (tegenover de gemeenschap)	23
3.3.4 De leider als dienaar (onder de gemeenschap)	24
3.3.5 Situationeel leiderschap	24
3.4 Het spanningsveld van geestelijk leiderschap	24

3.5	Gevolgen.....	25
3.5.1	Burn-out	25
3.5.2	Twijfel	26
3.5.3	De woestijn.....	26
3.6	Perspectief.....	26
3.6.1	In vorm blijven.....	27
3.6.2	Geïntegreerde spiritualiteit.....	27
3.6.3	Vragen voor verder onderzoek.....	28
3.7	Samenvatting.....	28
Hoofdstuk 4: Analyse diepte-interviews.....		29
4.1	Inleiding	29
4.2	Persoonlijke spiritualiteit.....	29
4.2.1	Natuur en stilte.....	30
4.2.2	Geestelijke begeleiding	30
4.2.3	Vasten.....	31
4.2.4	Gebed en studie	32
4.2.5	Veelkleurigheid.....	32
4.2.6	Wat levert het op?.....	33
4.2.7	Worstelingen	34
4.3	Gemeenschappelijke spiritualiteit.....	35
4.3.1	Praktische bezigheden.....	35
4.3.2	Gemeenschappelijk geestelijke praktijken.....	35
4.3.3	De rol van geestelijk leiders.....	36
4.3.4	Het doel van geestelijk leiderschap.....	37
4.3.5	Vruchten van het werk	38
4.3.6	De harde werkelijkheid.....	38
4.3.7	Verhouding werk-privé.....	39
4.4	Spirituele vorming	40
4.5	Afronding.....	42
Hoofdstuk 5: Conclusies.....		43
5.1	Inleiding	43
5.2	Het belang van geestelijk leven.....	43
5.3	Een eigen weg gaan	43
5.4	Experimenteren binnen veilige kaders.....	44
5.5	Leiden en begeleid worden	45
5.6	Samenvatting.....	45
Hoofdstuk 6: Aanbevelingen.....		47
6.1	Inleiding	47

6.2	Aanbevelingen.....	47
6.3	Reflectie en vervolgonderzoek.....	49
	Slot	50
	Bibliografie.....	51
	Bijlagen.....	53
	BIJLAGE 1 - Interviewinstructie.....	54
	BIJLAGE 2 - Coderingen (Atlas-TI)	58
	BIJLAGE 3 – Blog.....	60

Voor u ligt ons afstudeeronderzoek ‘ijzer scherpt ijzer’, dat wij u met trots presenteren; een onderzoek naar de spirituele vorming van geestelijk leiders. We hopen dat dit onderzoek zal bijdragen aan een vernieuwde aandacht voor spirituele vorming binnen de opleiding GPW (godsdienst pastoraal werk) aan de Christelijke Hogeschool te Ede. Spirituele vorming is belangrijk voor geestelijk leiders en zou wat ons betreft nog meer en praktischer vormgegeven kunnen worden binnen de opleiding. Als onderzoekers in opleiding beogen we daar een bijdrage aan te leveren door het doen van kwalitatief onderzoek naar de spiritualiteit van geestelijk leiders en het geven van aanbevelingen en gespreksvragen.

We hebben het als erg inspirerend ervaren om met het thema spirituele vorming bezig te mogen zijn. De literatuur die we bestudeerd hebben, heeft ons een beter overzicht gegeven over het gehele terrein van spirituele vorming en de interviews lieten ons zien hoe het er in de praktijk aan toe gaat.

Bezig zijn met een existentieel onderwerp als spiritualiteit raakte ook onszelf als onderzoekers. Enerzijds bracht het soms een persoonlijke confrontatie met zich mee, ijzer scherpt ijzer, anderzijds gaf het sterke verbinding wanneer er wederzijdse herkenning was. De literatuur verplichtte ons tot nadenken en de gesprekken die hieruit ontstonden hebben bijgedragen aan onze eigen spirituele vorming. Aan den lijve hebben we ondervonden dat spirituele vorming met name plaats vindt binnen relationele sfeer en dat het een open houding vraagt ten opzichte van andere christelijke geloofstradities. Wij hopen van harte dat dit rapport voor u eenzelfde resultaat mag opleveren als datgeen wat het ons heeft gebracht.

Een aantal personen zijn we dankbaar voor hun bijdrage aan dit onderzoeksverslag. Allereerst onze begeleider Dirk van Schepen; zijn kritische feedback en overzicht tijdens het project hielp ons om de rode draad van het onderzoek vast te houden. We bedanken ook dr. Teus van de Lagemaat, als opdrachtgever vanuit het lectoraat Geestelijk Leiderschap. Zijn nauwlettendheid en kennis van onderzoeksmethodiek is een belangrijke factor geweest in de totstandkoming van dit onderzoeksverslag. Verder bedanken wij alle geestelijk leiders voor de tijd die zij apart hebben gezet ten behoeve van dit onderzoek. Als onderzoekers waren we blij verrast over de mate waarin zij zich transparant hebben opgesteld. Zonder hen zou dit onderzoek niet mogelijk geweest zijn.

Wij wensen u veel inspiratie bij het lezen van dit onderzoek!

“En wordt niet gelijkvormig aan deze wereld, maar wordt hervormd door de vernieuwing van uw denken” – Paulus (Romeinen 12:2a)

Ede, Juni 2014

Ido van Genderen
Jesse Timmer

1.1 Inleiding

We beschrijven in deze onderzoeksopzet hoe dit onderzoek tot stand is gekomen, welke onderzoeksvragen we gaan beantwoorden, aan welke doelstellingen we willen voldoen en hoe we het onderzoek hebben opgezet. Daarnaast bespreken we enkele kaders en begrenzingen van dit onderzoek naar spiritualiteit en leiderschap.

1.2 Lectoraat 'geestelijk leiderschap'

Dit onderzoek naar de spirituele vorming van geestelijk leiders voeren we uit in opdracht van het lectoraat 'geestelijk leiderschap' van de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk en maakt onderdeel uit van breder onderzoek naar geestelijk leiderschap en de rol die spirituele vorming daarin speelt. Het lectoraat beoogt bij te dragen aan het gesprek rond de opleiding en vorming van HBO-theologen. Zij focust zich in de periode van 2010-2014, als het gaat om leiderschap, vooral op de vraag wat HBO-theologen als professionals in de huidige tijd nodig hebben aan toerusting en vorming om mensen in een post-christelijke samenleving te (bege)leiden. Wij sluiten hierbij aan door onderzoek te doen naar wat er nodig is aan vorming van studenten binnen de opleiding, waarbij we ons beperken tot de *spirituele* vorming.

1.3 Aanleiding van dit onderzoek

Het waarom achter deze keuze hebben we daarmee echter nog niet toegelicht. Wat is de reden dat we het belangrijk vinden om onderzoek te doen naar spirituele vorming? In deze paragraaf beschrijven we aan de hand van datgene wat het lectoraat zelf naar voren brengt, wat de aanleiding is voor dit onderzoek.

Erwich, lector van het lectoraat, spreekt in zijn lectorale rede over het belang van het goed opleiden van HBO-theologen in de huidige postmoderne context. Een context die hij beschrijft als een *post-christelijke* cultuur (Erwich, 2011, p. 8), waarbinnen enorme verschuivingen en veranderingen waar te nemen zijn ten opzichte van voorgaande perioden. Enkele veranderingen die hij noemt zijn de 'toename van religiositeit buiten de institutionele kaders' (p. 9), 'het verlies van coherentie van het christelijk geloof in een samenleving die diep door dat geloof beïnvloed is' (p. 9) en 'de dalende invloed die instituties als dragers van christelijke overtuigingen hadden' (p. 10).

Naast deze meer maatschappelijke, collectieve ontwikkelingen ziet hij individuele ontwikkelingen: 'men brengt zijn/haar leven niet meer op één en dezelfde plek door, waardoor het leven meer en meer als een reis wordt ervaren, en de burger kan het gevoel ervaren in meerdere werelden tegelijkertijd te leven wat sterke invloed op iemands persoonlijke geloof heeft' (p. 10).

Afsluitend neemt hij met betrekking tot de context van (geestelijk) leiderschap ook veranderingen waar: traditionele gezagspatronen nemen af en worden sneller afgewezen (p. 11), autoriteit is niet meer zo vanzelfsprekend als tevoren (p. 11) en (kerkelijk) leiderschap is als term zwaar besmet (p. 10).

Juist in de context van deze nieuwe ontwikkelingen is de vraag die het lectoraat zichzelf stelt relevant: '*Wat hebben hbo-theologen die tot geestelijk leiders worden opgeleid nodig in deze post-christelijke cultuur (p. 6)? Hoe kunnen zij functioneren vanuit een authentieke spiritualiteit (p. 14)?*'.

Volgens Erwich is er een grondige reflectie op één van de 'dragende delen' van leiderschap nodig: spiritualiteit (p. 16). Over hoe dat vorm krijgt binnen de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk (GPW) aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) is hij stellig:

“De vraag naar de wijze waarop spirituele vorming gestalte dient te krijgen binnen de opleiding tot HBO-theoloog is naar mijn overtuiging onvoldoende beantwoord in het huidige curriculum (Erwich, 2011, p. 22).”

Enkele vragen die aan deze opmerking van Erwich kunnen worden verbonden zijn: Wat hebben studenten als het gaat om wat zij straks tegen komen in de praktijk dan nodig aan spirituele vorming? Hoe zou het hun toekomstige werk moeten beïnvloeden? Tegen welke zaken gaan zij in hun toekomstige werk aanlopen als zij op dit gebied niet voldoende voorbereid zijn? Hoe belangrijk is spiritualiteit eigenlijk in het werk van een HBO-theoloog?

1.4 Doelstelling en onderzoeksgebied

Op basis van bovenstaande vragen verbinden we een doelstelling aan dit onderzoek:

‘Een bijdrage leveren aan het gesprek vanuit het lectoraat geestelijk leiderschap over de spirituele vorming van GPW-studenten aan de Christelijke Hogeschool te Ede.’

Om deze doelstelling te behalen richten we ons op een specifiek onderdeel van het lectoraatsonderzoek: ‘de bestudering van de werkcontext van geestelijk leiders als vindplaats voor data met betrekking op de wijze waarop spiritualiteit [...] een rol speelt (Erwich, 2011, p. 29)’. Om te onderzoeken wat toekomstig geestelijk leiders aan spirituele vorming nodig hebben, achten we het van belang de spiritualiteit van geestelijk leiders in het werkveld te onderzoeken.

1.5 Probleemstelling en deelvragen

Dat leidt tot onderstaande probleemstelling:

‘Hoe geven geestelijk leiders hun persoonlijke en de gemeenschappelijke spiritualiteit vorm en wat betekent dat voor de spirituele vorming van studenten tijdens de opleiding GPW?’

Alvorens we twee termen vanuit deze probleemstelling toelichten, formuleren we eerst enkele deelvragen die het gezamenlijk mogelijk maken om de probleemstelling te beantwoorden.

1. *Theoretische vooronderzoek:*
 - a. *Wat is spiritualiteit?*
 - b. *Wat is geestelijk leiderschap?*
 - i. *Hoe verhoudt geestelijk leiderschap zich tot spiritualiteit?*
2. *Hoe geven de onderzochte geestelijk leiders spiritualiteit vorm?*
 - a. *Persoonlijke spiritualiteit*
 - b. *Gemeenschappelijke spiritualiteit*
3. *Wat zijn de resultaten van dit onderzoek en wat kunnen deze resultaten betekenen voor de spirituele vorming van GPW-studenten?*

De volgorde van deze deelvragen is ook de basis voor dit onderzoeksverslag. Het theoretisch vooronderzoek, waaronder hoofdstuk 2 en 3 vallen, is bedoeld om de materie verder uit te diepen en dient als fundament voor hoofdstuk 4 waarin we onderzoeken hoe geestelijk leiders spiritualiteit vorm geven en hoe zij daarin gevormd zijn. In hoofdstuk 5 en 6 voegen we de resultaten samen en

schrijven we een advies voor de opleiding GPW. Een verdere uitwerking van de onderzoeksmethodiek geven we in paragraaf '1.7 Onderzoeksmethodiek'.

1.6 Toelichting van de onderzoeksvraag

Zoals gezegd lichten we enkele onderdelen van de probleemstelling ter verheldering toe. Een uitgebreidere uitwerking van wat we onder bepaalde termen verstaan zullen we geven in *Deel 1: Theoretische onderbouwing*.

Een eerste term vanuit de probleemstelling die toelichting vereist is 'geestelijk leiderschap'. Wat bedoelen we daarmee? In dit onderzoek bedoelen we daarmee diegenen die vanuit hun professie als leiders binnen een kerkelijke gemeente werken. We zijn ons er terdege van bewust dat er ook geestelijk leiderschap plaats vindt op andere gebieden in de maatschappij. Daar richten wij ons echter niet op. Voor dit onderzoek dient er vooral gedacht te worden aan geestelijk leiders die invloed hebben op de gemeenschappelijke spiritualiteit van gemeenteleden in een kerkelijke gemeente. We gebruiken in ons onderzoek niet alleen de term geestelijk leider, maar kiezen soms ook voor pastor. Hoewel de termen mogelijk op sommige gebieden een verschillende betekenis hebben, bedoelen we daar consequent de betekenis van geestelijk leider mee zoals we die in hoofdstuk 3 verder definiëren.

Een ander onderwerp dat toelichting vereist is spiritualiteit, met name het onderscheid dat we maken tussen persoonlijke en gemeenschappelijke spiritualiteit. Allereerst benoemen we dat het ons gaat om de christelijke spiritualiteit. Daarnaast maken we dus een tweedeling. Onder persoonlijke spiritualiteit verstaan we de manier waarop een geestelijk leider zijn of haar eigen spiritualiteit vorm geeft. Gemeenschappelijke spiritualiteit is vormgeven van de spiritualiteit die in de gemeenschap plaats vindt. In de loop van dit onderzoek zullen we ook geestelijk leven gebruiken als term om spiritualiteit mee aan te duiden. Tijdens de interviews bleek dat dit laatste begrip beter te begrijpen is door geestelijk leiders en een positievere connotatie heeft. Spiritualiteit kan als term meer inhouden dan alleen het geestelijk leven, dat zal in hoofdstuk 2 ook duidelijk worden, maar wanneer we geestelijk leven gebruiken bedoelen we dus hetzelfde.

1.7 Onderzoeksmethodiek

Om tot een beantwoording van onze probleemstelling te komen, maken we gebruik van kwalitatief onderzoek. Het kwalitatieve onderzoek focust zich vooral op het begrijpen en het beschrijven van bepaalde onderwerpen of eigenschappen. Ten opzichte van kwantitatief onderzoek, waar de nadruk wordt gelegd op de mate waarin een eigenschap voorkomt, gaat het bij kwalitatief onderzoek om de aard of gesteldheid van deze eigenschap (Wester, 2000). Dat sluit het beste aan bij onze probleemstelling waarmee we ons niet voornamelijk richten op de vraag in welke mate spiritualiteit vorm krijgt bij geestelijk leiders in gemeenten, maar veel meer zoeken we naar de *achterliggende motieven en beleving* van geestelijk leiders en hun spiritualiteit.

We hebben ervoor gekozen om binnen dit kwalitatieve onderzoek twee onderzoeksmethoden te gebruiken: *literatuuronderzoek* en *diepte-interviews* (Verhoeven, 2011). Het literatuuronderzoek dient als theoretische onderbouwing en heeft als doel begripsverheldering en toelichting van de relevantie van het onderzoek. Aan beide eerder genoemde belangrijke onderwerpen wijden we daarom een hoofdstuk.

Op basis van dit literatuuronderzoek hebben we vervolgens 8 diepte-interviews met geestelijk leiders vanuit verschillende denominaties gehouden (zie §1.9 voor verdere onderzoeksdata). Deze diepte-interviews zijn bij uitstek een geschikte methode om onderzoek te doen naar achterliggende motieven, beleving en ervaring van een onderwerp. De interviews zijn half-gestructureerde,

waarmee we enerzijds ruimte geven voor persoonlijke antwoorden en anderzijds focussen op de duidelijke rode draad binnen onze vraagstelling. Als instructie voor tijdens de interviews hebben een interviewopzet opgesteld met verschillende topics en vragen.

Deze interviewopzet hebben we vervolgens getest middels een proefinterview. Naar aanleiding van dit proefinterview hebben we de opzet nog enigszins aangepast, echter werden we vooral gewezen op het belang van doorvragen en samenvatten. Met een nieuwe, definitieve versie zijn we vervolgens de 8 overige interviews ingegaan. In de bijlage is de uiteindelijke versie van de interviewopzet toegevoegd.

Alle interviews hebben we opgenomen en vervolgens volledig uitgewerkt. Tijdens het uitwerken hebben we alle namen geanonimiseerd en herkenningvatbare informatie verwijderd. De uitgewerkte transcripten zijn de basis geweest voor de volgende stap in het proces, de analyse.

Voor het analyseren hebben we als eerste alle interviews doorgewerkt en niet-relevante informatie verwijderd. Die niet-relevante informatie bedroeg met name voorbeelden en theologische verhandelingen die niet expliciet ondersteunend aan het verhaal van de geestelijk leider waren. Vervolgens hebben we de overige informatie gecodeerd met het programma Atlas-TI. Daarvoor maakten we gebruik van een van te voren samengestelde codeboom, maar voegden we gaandeweg waar nodig ook enkele nieuwe codes toe.

Aan de hand van de fragmenten, die we aan een code gekoppeld hebben, zijn we vervolgens aan de slag gegaan met de echte analyse van de gegevens. We hebben de codes afzonderlijk geanalyseerd, maar ook getracht verbanden te leggen. Het resultaat van deze analyse is hoofdstuk 4. Als theoretische basis voor deze onderzoeksmethodiek hebben we, naast eerder genoemde boeken, gebruik gemaakt van het boek 'Analyseren in kwalitatief onderzoek (Boeije, 2005)' en het 'Basisboek kwalitatief onderzoek (Baarda, 2005)'.

Omwillen van de grote hoeveelheid aan materiaal zullen we uitgeschreven interviews en analyses daarvan niet aan dit onderzoeksverslag toevoegen. We zullen dit originele materiaal vertrouwelijk opslaan, zodat het beschikbaar blijft voor verder vervolgonderzoek.

1.8 Eindproduct

Het eindproduct van dit onderzoek is een adviesrapport dat zoals gezegd bestaat uit verschillende delen. In §1.7 hebben we de methodiek beschreven die de basis is voor hoofdstuk 2 tot en met hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 en 6 zijn een combinatie van de andere hoofdstukken en geven antwoord op de uiteindelijke probleemstelling. We benoemen de conclusies van ons onderzoek en geven enkele suggesties / aanbevelingen voor waar het gesprek rondom spirituele vorming in de opleiding in ieder geval over zou moeten gaan. Door middel van deze opzet voor ons adviesrapport voldoen we aan eerdergenoemde doelstelling van ons onderzoek.

1.9 Onderzoeksdata

Zoals gezegd hebben we in totaal 9 diepte-interviews gehouden, waarvan 1 proefinterview. Hieronder benoemen we enkele kaders voor de selectie van geestelijk leiders. Zo geven we relevante informatie weer om de onderzoeksresultaten beter te kunnen duiden. Persoonlijke informatie hebben we zoals aangegeven geanonimiseerd.

Bij de selectie van geestelijk leiders voor de interviews hebben we op verschillende zaken gelet. Allereerst dat zij tenminste een baan van 0,5 fte hebben. Daarnaast dat de gemeente waarin zij werken de afgelopen 5-10 jaar numeriek noemenswaardig gegroeid is. Met dat laatste criterium

trachten we niet een causaal verband tussen de groei en de spiritualiteit van de leider te ontdekken. Wel zijn we ervan overtuigd dat deze context op een bepaalde manier leerzaam is, groei komt niet voor niets. Deze keuze is dan ook vooral uit luxe geboren; we hebben de mogelijkheid om in de keuren van enkele groeiende gemeente te kijken.

Naast deze criteria hebben we op verschillende gebieden gezocht naar een goede balans. Zo hebben we geestelijk leiders geselecteerd vanuit diverse denominaties, zijn er verschillen waar te nemen op het gebied van leeftijd en variëren de takenpakketten van de geestelijk leiders. Door de uiteenlopende achtergronden van de geïnterviewde geestelijk leiders, hebben we een goed beeld gekregen van hoe spiritualiteit in zijn breedte vorm gegeven kan worden.

Daarnaast zijn op twee na alle respondenten langer dan 10 jaar aan het werk binnen een gemeente. Het is een mooie mix van geestelijk leiders die pas net begonnen zijn en anderen die al 40 jaar werkervaring hebben.

In onderstaand overzicht hebben we voor elke geestelijk leider enkele gegevens naast elkaar gezet.

Pseudonaam	Denominatie	Provincie	Leeftijd ±	Werkzaamheden (als geestelijk leider)
1. Age Gleijsteen (proefinterview)	Evangeliegemeente	Gelderland	50	Preken, onderwijs, mentor
2. Kees Post	Baptistengemeente	Utrecht	50	Coach, onderwijs, leider, missionair
3. Victor Poelstra	CGK	Overijssel	45	Onderwijs, pastoraat, missionair
4. Evert Hobbel	Evangeliegemeente	Utrecht	35	Missionair-Diaconaal, onderwijs
5. Gerrit Anders	CAMA	Zuid-Holland	60	Onderwijs, pastoraat, bestuurder
6. Barend Vrolijk	CAMA	Zuid-Holland	25	Jeugdwerk, onderwijs
7. Lambert Dekkers	NGK	Utrecht	50	Onderwijs, pastoraat
8. Herbert Hoenstra	Evangeliegemeente	Flevoland	55	Pastoraat
9. Sake Appels	Vrije evangeliegemeente	Overijssel	60	Onderwijs, pastoraat, mentor

1.10 Beperkingen

We beseffen ons terdege dat dit onderzoek ook de nodige beperkingen met zich meebrengt. In hoeverre geven we een representatief beeld van het werkveld door 8 verschillende geestelijk leiders te interviewen? En kun je spiritualiteit eigenlijk meten? Is een diepte-interview wel het juiste middel om de spiritualiteit van de geestelijk leider in kaart te brengen?

Dit onderzoek zien we dan ook niet als alleszeggend en afgerond in die zin dat er geen vervolg mogelijk is. De insteek is juist dat we onderdeel uitmaken van breder onderzoek naar de spiritualiteit van geestelijk leider dat door het lectoraat wordt uitgevoerd. Daarin is de methodiek die we in dit onderzoek gebruiken aanvullend en exploratief van aard. Dat wil zeggen dat de onderzoeksresultaten ondersteunend zijn en richting kunnen geven voor verder onderzoek binnen het lectoraat. Suggesties voor verdergaand onderzoek geven we op basis van onze conclusies en aanbevelingen in §6.3.

2.1 Inleiding

Het onderwerp spiritualiteit zien we als één van de twee kernthema's van ons onderzoek. In dit hoofdstuk werken we dit thema verder uit. We bespreken allereerst wat spiritualiteit eigenlijk is (§2.2) en geven een definitie die we in dit onderzoek gebruiken voor zowel individuele als gemeenschappelijke spiritualiteit. Vervolgens schrijven we over geestelijk praktijken (§2.3) en welke rol zij innemen binnen het geheel van de christelijke spiritualiteit. We eindigen dit hoofdstuk met factoren die de spiritualiteit van een persoon (kunnen) beïnvloeden (§2.4). We maken in dit hoofdstuk echter nog geen koppeling naar geestelijk leiderschap en spiritualiteit, dat komt in *Hoofdstuk 3: Geestelijk leiderschap* aan bod.

2.2 Wat is spiritualiteit?

Wanneer we spreken over *spiritualiteit*, moeten we ons bewust zijn van de diversiteit en omvang van dit begrip. Niet alleen 'verdiept de laat-moderne mens zich in zijn zoektocht in meer dan één vorm van spiritualiteit' (Erwich, 2011, p. 19), ook de *christelijke spiritualiteit* laat zich moeilijk vangen in één alomvattende definitie. Erwich spreekt in zijn omschrijving van het kernthema 'spiritualiteit' dan ook liever over meerdere '*spiritualiteiten*' en vormen daarvan (Ibid., p. 19). Ook bij McGrath zien we de ongrijpbaarheid van het begrip spiritualiteit terugkomen (McGrath, 2008, p. 21).

Om die ongrijpbaarheid verder uit te werken, zet McGrath enkele definities van christelijke spiritualiteit¹ naast elkaar. Dat levert zoals te verwachten een divers overzicht op, maar helpt tegelijkertijd om een aantal gemeenschappelijke delers te onderscheiden: Christelijke spiritualiteit bevat tenminste één van de volgende kenmerken: (1) God leren kennen, (2) God volledig ervaren, (3) transformatie van het bestaan op basis van het christelijk geloof en (4) het bereiken van christelijke authenticiteit in leven en denken (McGrath, 2002, p. 17).

Hoewel deze gemeenschappelijke delers ook iets van de eigen visie van McGrath op spiritualiteit verraden, tonen zij zonder meer aan waar het bij de christelijke spiritualiteit in ieder geval om draait. Christelijke spiritualiteit heeft te maken met 'het vormgeven van een ontmoeting met God zelf in het dagelijkse leven' (McGrath, 2002, p. 15), 'het praktiseren van Gods tegenwoordigheid' (Laurentius, 1999) en 'de manier waarop christenen individueel of samen proberen hun ervaring van God te verdiepen' (McGrath, 2002, p. 15).

We herkennen deze nadruk op de ervaring van, de ontmoeting met en de transformatie door God zelf, ook bij anderen. Foster wijst op 'een intieme verbondenheid met God ervaren' (Foster, 1997) en betreft het op een manier van 'innerlijk leven' (Ibid., p.13). Ook van der Meulen spreekt over het kennen en ervaren van de werkelijkheid van het Heilige, waarbij het werk van de Geest een grote rol speelt (Van der Meulen, 2013, pp. 88-91). Als laatste tracht Waaijman de inwerking van de Geest van God op de geest van de mens te verbinden met de christelijke spiritualiteit (Waaijman, 2000). Hij sluit op die manier aan bij een meer letterlijke betekenis van het woord spiritualiteit en vindt daarin navolging bij Erwich, wanneer laatstgenoemde zijn definitie van christelijke spiritualiteit definieert: 'christelijke spiritualiteit is te verstaan als het kernegebeuren tussen Gods Geest en de menselijk geest' (Erwich, 2011, p. 20).

¹ We erkennen dat de spiritualiteit als vakgebied breder is dan alleen de christelijke spiritualiteit, zij is 'slechts' een onderdeel van de 'belijnde' spiritualiteit zoals Doornenbal (2014) het noemt. Hij onderscheidt drie categorieën waarbij een derde en laatste categorie (belijnd) gevormd wordt door religies die spiritualiteit benaderen vanuit concrete geloofsovertuigingen.

In het bovenstaande ruiken we als het ware aan de christelijke spiritualiteit, maar ontdekken we vooral de eerder genoemde ongrijpbaarheid en diversiteit van het begrip; het is een kunst niet verstrikt te raken in de veelheid aan mogelijke kenmerken, definities en praktische uitwerkingen van de christelijke spiritualiteit.

Vandaar ook dat we de noodzaak zien om onze eigen, bescheiden werkdefinitie voor het onderzoek te formuleren. We trachten daarin aan te sluiten bij de visie van het lectoraat 'geestelijk leiderschap' op spiritualiteit, maar zoeken tegelijkertijd vooral naar een eigen kernachtige en werkbare definitie voor dit onderzoek. Na het formuleren van een *werkdefinitie* (§2.2.1 - 2.2.3), komen we tot het beschrijven van wat *geestelijk praktijken zijn* (§2.3) en *welke factoren invloed hebben op de christelijke spiritualiteit* (§2.4).

2.2.1 Definitie van spiritualiteit in dit onderzoek

Het woord *spiritualiteit* stamt af van het Latijnse woord 'spiritus' en het Hebreeuwse woord 'ruach': beiden kunnen vertaald worden met 'geest', maar ook met 'adem' en 'wind' (McGrath, 2002, p. 13). Daarmee stellen we dat spiritualiteit alles te maken heeft met het leven en levendigheid. Vanuit deze aanname gaat spiritualiteit over geestelijk leven en datgene wat mensen drijft, zin aan hun leven geeft en zorgt voor de bezieling en inspiratie.

Wanneer we vanuit de Bijbel dieper ingaan op spiritualiteit en de verbinding met bovengenoemde woorden, ontdekken we de nadruk die er ligt op geestelijk leven en de verbinding van Gods Geest met de geest van de mens. Christelijke spiritualiteit wordt dan een spanningsveld waarop de gelovige zich enerzijds afzet tegen een geesteshouding die gelijk is aan de onreinheid die we onder andere bij de gelovigen in Galaten tegenkomen. En zich anderzijds uitstrekt naar een volkomen omvorming door Gods Geest (Waaijman, 2000). Van der Meulen spreekt in dat licht over 'een leven door de Geest', waarbij de nadruk voornamelijk ligt op wat God in de mens doet, in plaats van wat de mens voor God doet (Van der Meulen, 2013, p. 90).

Dit werk van Gods Geest in de mens herkennen we in de brief van Paulus aan de Romeinen. In hoofdstuk 8 vinden we daar een indrukwekkende uitwerking van. Paulus spreekt over 'Gods Geest die in ons woont' (8:9 - NBV), '*de Geest zelf getuigt met onze geest dat wij Gods kinderen zijn*' (8:16 - HSV) en '*de Geest die onze zwakheid te hulp komt*' (8:26 - NBG).

Toch vinden we de christelijke spiritualiteit te beperkt als het alleen bij de omschrijving van Gods werk door Zijn Geest in ons zou blijven. Zij start bij God zelf, maar dat ontslaat de mens niet van zijn verantwoordelijkheid. De christelijke spiritualiteit wordt van oudsher dan ook gezien als het leven en de praktijk van het geloof zoals dat beleden wordt. 'Een relatie die door Geest en Woord wordt gelegd en bewaard, en die door de mens wordt ervaren en gepraktiseerd' (Van der Meulen, 2013, p. 97). Dat praktiseren van een leven door de geest krijgt op allerlei verschillende manieren vorm en zullen we dan ook verder bespreken in paragraaf §2.3. Voor nu concluderen we dat datgene wat christelijke spiritualiteit volgens ons bindt, het leven, sterven en de opstanding van Jezus Christus is (McGrath, 2002, p. 27).

Omwillen van de beantwoording van onze probleemstelling geven we nu twee eigen definities van christelijke spiritualiteit. De eerste definitie focust zich op de *individuele christelijke spiritualiteit* (§2.2.2), met de tweede definitie beschrijven we wat voor dit onderzoek *gemeenschappelijke christelijke spiritualiteit* (§2.2.3) inhoudt.

2.2.2 Individuele christelijke spiritualiteit

We herkennen ons het meeste in de definitie die Richard O'Brien geeft van de individuele christelijke spiritualiteit:

'Christelijke spiritualiteit heeft te maken met onze ervaring van God, de vorming van ons bewustzijn en ons leven als resultaat daarvan.' (O'Brien, 1980).

Voor onze eigen definitie hebben we die enigszins aangepast, wat tot het volgende resultaat heeft geleid:

'Individuele christelijke spiritualiteit is de ervaring van God, de vorming van ons bewustzijn en karakter én ons (geestelijk) leven als resultaat daarvan.'

Het eerste verschil is dat we niet meer spreken over 'heeft te maken met', alsof er ook nog allerlei andere zaken bij zouden komen, maar dat we 'is de' gebruiken. Zo geven we aan dat dit voor ons spiritualiteit in zijn breedte omvat.

Daarnaast voegen we karaktervorming toe aan de definitie van spiritualiteit. Eerder beschreven we hoe de Geest ons leven vormt, een belangrijk onderdeel van spiritualiteit. Het woord bewustzijn schiet wat ons betreft tekort wanneer we dat willen beschrijven.

Al laatste is (geestelijk) ook een nieuw onderdeel in de definitie. We zijn ervan overtuigd dat spiritualiteit invloed heeft op ons gehele leven, maar het wordt wel het meest concreet in ons geestelijk leven. Vandaar dat we het van belang achten dat expliciet te noemen.

Al eerder legden we de nadruk op het werk van Gods Geest in ons als onderdeel van christelijke spiritualiteit. Dat onderdeel benoemen we niet expliciet in deze werkdefinitie, maar we denken dat zij onderhuids een belangrijke rol speelt bij de verschillende elementen uit deze bovenstaande zin. Met het benoemen van een 'ervaring van God' spreken we bijvoorbeeld automatisch ook over datgene wat God doet, met name wanneer we bedenken dat God geest is.

Daarnaast zien we 'de vorming van ons bewustzijn en karakter én ons (geestelijk) leven als resultaat daarvan' ook niet als puur menselijke aangelegenheden. We zijn ervan overtuigd dat de mens wel degelijk een verantwoordelijkheid heeft op deze terreinen, maar belijden dat Gods Geest ons uiteindelijk vormt en leidt.

2.2.3 Gemeenschappelijke christelijke spiritualiteit

Ten opzichte van individuele christelijke spiritualiteit, zien we als het gaat om een werkdefinitie voor gemeenschappelijke christelijke spiritualiteit, vooral een belangrijke rol weggelegd voor de verschillende geestelijke praktijken² die in de gemeenschap beoefend (kunnen) worden. Dat is het meest tastbare onderdeel. Waar het bij de individuele christelijke spiritualiteit ook gaat over de ervaring en het (geestelijk) leven van de individu, komt dat bij gemeenschappelijke spiritualiteit minder naar voren; over het algemeen is een ervaring iets van het individu en bestaat er niet zo iets als het geestelijk leven van de gemeenschap.

Daarnaast heeft gemeenschappelijke christelijke spiritualiteit ook alles te maken met datgene wat een gemeente belijdt, gelooft en voor staat. Het is als het ware een verzameling van overtuigingen over wie God is en hoe men Hem kan leren kennen, die intern en extern worden gecommuniceerd.

² Een precieze definitie van wat deze geestelijke praktijken zijn, geven we in de volgende paragrafen. Voor nu kunnen zij opgevat worden als de handelingen die binnen een gemeenschap plaats vinden om uiting te geven aan het geloof van de gemeenteleden. (Foster, 1997)

Toch zouden individuele en gemeenschappelijke spiritualiteit niet tegenover elkaar gezet moeten worden. Het één is onlosmakelijk verbonden met het ander. Binnen de gemeenschap heeft een ieder zijn of haar eigen geestelijk leven en daarnaast beïnvloedt de gemeenschap het geestelijk leven van het individu. Er zijn dus duidelijk verschillen waar te nemen, maar beide vormen van spiritualiteit dienen we niet van elkaar los te koppelen.

Met dat in het achterhoofd komen we daarom wat betreft gemeenschappelijke christelijke spiritualiteit tot de volgende werkdefinitie:

‘Het totaal van (christelijke) praktijken en overtuigingen die door een gemeente of gemeenschap worden beoefend en gecommuniceerd.’

2.3 Welke praktijken van christelijke spiritualiteit kennen we?

In het voorgaande komen we al enkele keren de term geestelijke praktijken tegen. Maar wat zijn dat eigenlijk? En welke geestelijke praktijken zijn er? Die vragen behandelen we in deze paragraaf, maar eerst bespreken we het belang van menselijk handelen.

Bij het lezen over (geestelijke) praktijken van spiritualiteit kan de vraag opkomen: Hoe is de verhouding dan tussen God en mens? Welke plaats neemt de mens in als het gaat om spiritualiteit? Een aanwijzing in de richting van een antwoord op deze vragen vinden we in een veelgebruikte metafoor. Die van de zeilboot als beeld van het geestelijk leven.

De zeilboot is afhankelijk van de wind, in tegenstelling tot een motorboot die puur op motorkracht vooruit kan komen. De wind symboliseert de werking van Gods Geest, die waait waarheen hij wil en niet te controleren is. Het beoefenen van de geestelijke praktijken zou in deze vergelijking staan voor het hijsen van de zeilen. Daarmee gaat het nog niet waaien, maar vangt men wel de wind wanneer hij waait (Schwarz, 2014). Doornenbal omschrijft dit proces als volgt: *‘geestelijke oefeningen kunnen de nodige ruimte in onszelf creëren waardoor God kan werken.’* (Doornenbal, 2014, p. 5). In het boek *spiritualiteit* wordt dit omschreven als het *stimuleren* van het geestelijk leven (Spijker, 1993).

De verschillende benaderingen van Christelijke spiritualiteit wijzen er steeds op dat er een verantwoordelijkheid ligt bij de mens om het geestelijk leven te onderhouden, maar dat dit altijd gebeurt in de context van navolging. Met navolging wordt bedoeld op het proces van gelijkvormig worden aan Christus, ook wel *imitatio* (Foster, 2007), gekenmerkt door zelfverloochening. Dit in tegenstelling tot niet-christelijke spiritualiteit die vooral zelfontplooiing en zelfvervulling tot doel heeft. Wij concentreren ons hier, zoals eerder omschreven, op de belijnde spiritualiteit (Doornenbal, 2014, p. 3).

In zijn boek *feest der navolging* omschrijft Foster het geestelijk leven als het bewandelen van de brug over een ravijn. Aan de ene kant van de brug is het gevaar van het *wetticisme*, het houden van bepaalde wetmatigheden om Gods heil te verdienen. Aan de andere kant schuilt het gevaar van het *antinomianisme*; de stroming die beweert dat we niets kunnen doen om tot God te naderen en daarom overgeleverd zijn aan moreel faillissement. De middenweg is de weg van het feest van de navolging. Deze weg wordt bewandeld door middel van verschillende geestelijk praktijken. Het doel van het geestelijk leven wordt ook wel omschreven als een zoektocht naar radicale balans (Foster, 1997).

2.3.1 Definitie

Een geestelijke praktijk schept dus ruimte voor Gods Geest om zich te verbinden met de menselijke geest. Daarmee wordt het eigene van een geestelijke praktijk echter nog niet concreet. Voor een adequate definitie van een geestelijke praktijk gaan we daarom te rade bij Doornenbal. Deze keuze lichten we vervolgens verder toe, ook plaatsen we een kanttekening bij de gekozen werkdefinitie.

Een geestelijke praktijk is ...

“Een intentionele vorm van menselijk handelen die in zichzelf waardevol is, terwijl deze tegelijk persoonlijke transformatie op het oog heeft.” (Doornenbal, 2014, p. 5)

Deze verwoording omvat een aantal belangrijke aspecten van een geestelijke praktijk. Allereerst betreft het *handelen*, daarin sluit deze stelling aan bij de voorgaande stelling dat spiritualiteit nooit mag eindigen bij mooie visioenen of droombeelden. Spiritualiteit zoekt naar praktische uitwerkingen, vormen van handelen.

Deze vormen zijn verder *in zichzelf waardevol*, de oefeningen dienen niet uitsluitend een hoger doel, maar zijn waardevol omdat zij door God zelf zijn ingesteld. Daarnaast hebben zij wel *persoonlijke transformatie op het oog*, dat wil zeggen het veranderen naar het beeld van Christus door de uitoefening van de verschillende praktijken.

In de definitie valt het woord *intentioneel* op, wat duidt op een bewuste handeling aan de kant van de gelovige mens. Hoewel het intentionele vanuit de gedisciplineerde spiritualiteit wel erg naar voren komt, zou men vanuit de holistische spiritualiteit³ kunnen zeggen dat niet alle spirituele praktijken *per definitie* intentioneel zijn. Onze eerdere nadruk op karaktervorming en bewustzijn benadrukt de mogelijkheid dat spiritualiteit ook iets is van het niet-intentionele, iets dat God doet groeien en waar de mens niet altijd een direct invloed op heeft. En iets waarin achtergrond en gemeenschap ook onbewust een rol in spelen.

2.3.2 Geloofspraxis

We hebben nu dus toegelicht wat we onder een geestelijke praktijk verstaan. Het geheel van geestelijke praktijken die binnen het geestelijk leven van een individu of binnen de gemeenschap plaats vinden, noemen we de geloofspraxis. In de alinea hieronder lichten we dat kort toe, waarna we overgaan naar het beloofde overzicht van de verschillende praktijken.

In de theologie wordt de geloofspraxis onderverdeeld in verschillende geestelijke praktijken. Deze geloofspraktijken zouden vervolgens uiteen te splitsen zijn in diverse geestelijke oefeningen. Vb: Gebed is een geestelijke praktijk en daarmee onderdeel van de geloofspraxis. Contemplatief gebied is een geestelijke oefening die bijdraagt aan de geloofspraktijk van gebed. Dat geldt ook voor bijvoorbeeld een formuliergebed en voorbede. Zo is er voor elke geestelijke praktijk een onderverdeling te maken in verschillende geestelijke oefeningen.

2.3.3 Een indeling en overzicht van geestelijke praktijken

Voordat we verder inzoomen op verschillende praktijken die binnen het westers-protestants christendom veel voorkomen, willen we benadrukken dat we binnen de protestantse kerk verschillende geloofstradities kennen met ieder respectievelijk hun eigen nadrukken; van

³ Een onderscheid dat Kenneth Boa maakt, hij beschrijft 12 wegen of invalshoeken van spiritualiteit. Voor een volledig overzicht zie: Boa, K. (2001). *Conformed to His image: Biblical and practical approaches to Spiritual formation*. Michigan: Zondervan.

contemplatief tot heiligheidsstromingen, van evangelical tot charismatisch. Dit zal ook tot uiting komen in het beoefenen van de verschillende spirituele praktijken. Zo zal de contemplatieve stroming gebed zien als een zaak die het hele leven omvat en zal de heiligheidsstroming het in de eerste plaats zien als een middel om te komen tot een geheiligd leven, waarin de schuldbelijdenis ook een belangrijke rol speelt. Dat maakt voor de indeling van de geestelijke praktijken niet zoveel verschil, maar dit besef zou wel van belang kunnen zijn wanneer we toekomen aan het analyseren van de interviews.

Voor een indeling maken we gebruik van het boek 'Feest der navolging' van Foster dat zich richt op de geestelijke praktijken zoals deze vanuit de kerkgeschiedenis overgeleverd zijn (Foster, 1997). Hij sluit hiermee aan bij de eerder genoemde gedisciplineerde spiritualiteit (Boa, 2001), hoewel hij zich daartoe niet beperkt. Opnieuw bespreken we achtereenvolgens individuele en gemeenschappelijke spiritualiteit, in dit geval praktijken, waarbij we de indeling van Willard, onthoudende en verbindende praktijken, ook in het oog willen houden (Willard, 1991, p. 158). Onder individuele praktijken maken we het onderscheid tussen meer innerlijke en meer uiterlijke of zichtbare praktijken. Onder gemeenschappelijke praktijken maken we onderscheid tussen praktijken binnen groter en binnen kleiner verband.

2.3.3.a Individuele praktijken - Innerlijk

Wie spreekt over geestelijke praktijken kan niet om gebed en meditatie heen. Vaak worden deze disciplines gezien als fundamenteel voor het komen in contact met God. Foster ziet gebed en meditatie als twee verschillende praktijken. Meditatie staat in zijn benadering vooral voor het luisteren naar God, het verkeren in Zijn aanwezigheid (Foster, 1997, p. 28). Gebed is het menselijk antwoord en is breder dan alleen het zijn bij God; voorbede voor omstandigheden en de wereld is ook een belangrijk onderdeel (Foster, 1997, p. 41). Toch zijn er ook verschillende stromingen waar beiden praktijken als één worden gezien. De contemplatieve traditie benadrukt bijv. dat beiden niet zonder elkaar kunnen. Bidden is mediteren, zijn in de aanwezigheid van God. We herkennen dit laatste standpunt vanuit de praktijk. Contact hebben met God is vaak een combinatie van luisteren en spreken; een combinatie van gebed en meditatie.

Meditatie en gebed kunnen gepaard gaan met de geestelijke praktijk van het vasten, waarbij men zich (in klassieke zin) onthoudt van voedsel om zo meer ruimte te geven aan het geestelijke; vasten dient een geestelijk doel. In de meeste gevallen is vasten een persoonlijke aangelegenheid, iets tussen God en de mens, het is echter ook mogelijk om gezamenlijk te vasten. In de Bijbel lezen we regelmatig over gezamenlijke vastendagen die worden uitgeroepen (Lev. 23:27). Tegenwoordig vatten velen het vasten in veel bredere zin op. Het wordt dan een zich onthouden van media, alcohol, tussendoortjes, seksualiteit of andere zaken. Onthouding staat dus centraal bij het vasten, dat is voor Willard een reden haar als onthoudende geestelijke praktijk te zien (Willard, 1991, p. 158)

Vanuit de reformatie is de geestelijk praktijk studie (meer dan eerder) in het centrum van spiritualiteit komen te staan. Daar wordt natuurlijk in eerste instantie de bestudering van de Bijbel mee bedoeld, maar Foster benoemt nadrukkelijk ook het belang van het bestuderen van opbouwende boeken als onderdeel van deze geestelijke praktijk (Foster, 1997, p. 73). Als doel van de studie kan vernieuwing van hart en denken genoemd worden. Er zijn vele manieren van schriftbestudering en het lezen van boeken. We denken daarbij aan lectio divina, waar een Bijbelgedeelte meerdere keren gelezen en overdacht wordt. Maar ook de exegese van een gedeelte uit de Bijbel is een veel gebruikte vorm.

2.3.3.b Individuele praktijken – Uiterlijk

Vanuit de Bijbel wordt regelmatig verwezen naar het belang van stilte en afzondering. We lezen over Jezus dat hij: *‘zich regelmatig terugtrok naar eenzame plaatsen om te bidden’* (Luc6:12). Ook valt te denken aan het verhaal van de oudtestamentische profeet Elia. God verscheen aan hem, niet in de storm, niet in de aardbeving of in het vuur maar in de zachte bries, in de stilte. Vanuit de kerkgeschiedenis leren we hoe verschillende kerkvaders wijzen op het belang van stil zijn. Onder andere Ignatius van Loyola benadrukt het belang van stil zijn om te komen tot *discernment*, het onderscheiden van de wil van God (Loyola, 2000). We kunnen afzondering en stilte daarom zien als de context waarbinnen andere geestelijke praktijken het best tot hun recht komen. Foster benoemt stilte als een uiterlijke geestelijke praktijk, Willard ziet haar als een onthoudende praktijk. Vooral bij de indeling van Foster, stilte als uiterlijke praktijk, worden nog wel eens vraagtekens gezet, stilte is toch voornamelijk een innerlijke zaak? Het antwoord van Foster op deze vraag is dat het gaat om een bewuste keuze van afzondering die op een bepaalde manier zichtbaar is voor de omgeving.

Echter kan de innerlijke beweging bij deze praktijk ook niet ontkend worden, aangezien stilte en alleen-zijn vaak gepaard gaan met de innerlijke geestelijke praktijken van gebed en meditatie.

Een laatste uiterlijke praktijk die we willen bespreken is dienst. Dienst is nauw verwant met de christelijke nederigheid, de minste zijn. Ook heeft zij alles te maken met geven, dienen is het aannemen van een gevende levenshouding. Het leven ten dienste stellen van anderen zoals in meest pure vorm, Christus dat gedaan heeft aan het kruis. Osmer benadrukt het belang van dienstbaar leiderschap. Hij vergelijkt de pragmatische taak in zijn praktisch theologische cirkel met het *servant leadership* van Christus (Osmer, 2008). De geestelijke praktijk van dienst en de minste willen zijn, wordt door velen niet snel genoemd wanneer er naar hun geestelijk leven of persoonlijke spiritualiteit wordt gevraagd. Toch zien we juist vanuit de Bijbel een nadrukkelijke opdracht om niet alleen op God gericht te zijn, maar ook op de naaste, de medemens. Die gerichtheid op de medemens en opofferingsgezindheid komen we onder andere tegen in Rom. 12:1, maar ook Jes. 58 spreekt over het geestelijk leven als betrokken op de samenleving.

We zouden nog enkele andere individuele geestelijke praktijken kunnen benoemen (Foster, 1997; Willard, 1991), maar beperken ons voor nu tot deze veelvoorkomende praktijken.

2.3.3.c Gemeenschappelijke geestelijke praktijken

Zoals gezegd zijn geestelijke praktijken een belangrijk onderdeel van de gemeenschappelijke spiritualiteit. Het zijn praktijken waar tenminste twee personen voor nodig zijn, maar die vaak ook in zeer grote groepen beoefend kunnen worden. Daarmee stellen we niet dat eerder genoemde individuele praktijken ook niet in groepsverband beoefend kunnen worden, maar dat onder genoemde gemeenschappelijke praktijken geen geestelijke praktijken zijn die als individu beoefend kunnen worden. We maken bij de bespreking van gemeenschappelijke geestelijke praktijken een onderscheid tussen praktijken binnen groter en kleiner verband. Daarbij hanteren we geen specifieke grens qua aantal personen, maar spreekt de onderverdeling wat ons betreft voor zich.

Praktijken binnen groter verband

De eerste praktijk die in het oog springt, is de viering, die binnen protestantse gemeenten vaak op zondag plaats vindt. Binnen deze vieringen is ruimte voor aanbidding door middel van liturgie en zang. Vanuit de Psalmen vinden we een Bijbelse basis voor ook andere vormen van gemeenschappelijke aanbidding die in kerken vaak ten dele tot uiting komen. Te denken valt aan juichen, klappen en misschien in het Westen de minst voorkomende: dans (Foster, 1997). Of dit te maken heeft met de mate waarin wij capabel zijn onze heupen te bewegen of met het verwerpen van de dans onder de noemer ‘wereldgelijkvormigheid’ laten we in het midden.

Praktijken binnen kleiner verband

Hierboven zijn de gemeenschappelijke praktijken in groter verband benoemd. Een aantal praktijken vindt ook in kleiner verband plaats, zoals in kringenwerk of in 1-op-1-begeleiding. De biecht heeft wat dit betreft een bijzondere ontwikkeling doorgemaakt. Vanouds had de biecht een speciale plaats binnen de gemeenschap en was het belijden van zonden in sommige gevallen een publieke zaak. Binnen het katholicisme ontwikkelde de biecht zich echter voornamelijk tot een zaak tussen de zondaar en een biechtvader (pater). Ten tijde van de reformatie werd het meer en meer een zaak tussen het individu en God (Foster, 1997).

Een andere praktijk in gemeenschappelijk vorm is voorbede, of een moderne variant daarvan 'ministry-gebed'. Eén of meerdere personen bidden dan voor de moeilijkheden en gebedspunten van de diegene die om gebed heeft gevraagd.

Tot slot herkennen we de geestelijke begeleiding als vorm van spiritualiteit binnen de gemeenschap. Hiertoe rekenen we het mentoraat, waarbij de geestelijk vader de student steeds wijst op de aanwezigheid van God in het alledaagse (Nouwen, 2008). Denk hierbij aan de geestelijke vader-zoon relatie die Paulus had ten opzichte van Timotheüs. Enkele aspecten die aan de orde kunnen komen zijn: coaching, vermaning, intervisie en pastoraat.

2.3.4 Verweven

Terecht kan opgemerkt worden dat de verschillende geestelijke praktijken zoals hierboven omschreven ook onderling met elkaar verweven zijn. Zo is er de vernieuwde aandacht voor de *lectio divina* die het gebed combineert met de bestudering van de Schrift (Howard, 2014). Ook zien we dat de verschillende andere disciplines vaak plaats vinden in de context van stilte en afzondering, wat op zich ook weer gezien mag worden als een geestelijke praktijk. Kortom: de praktijken mogen niet beperkt worden tot hun eigen 'hokje', maar dienen veel meer om inzicht te geven in de breedte van de praktijken die er zijn.

2.4 Factoren die spiritualiteit beïnvloeden

Nu we beschreven hebben wat spiritualiteit is en hoe zij vorm kan krijgen, rijst de vraag welke factoren iemands spiritualiteit beïnvloeden. McGrath onderscheidt drie invloedrijke factoren die we dienen uit te werken in ons onderzoek naar de individuele en gemeenschappelijke spiritualiteit van geestelijk leiders.

Allereerst wijst hij naar correlatie tussen de persoonlijkheid en omstandigheden van het individu en de eigen spiritualiteit. Niet alleen verschillen voorkeuren met betrekking tot schoonheid sterk, ook het al dan niet beeldend of verbaal ingesteld zijn heeft een grote invloed. Iedere persoon neemt zijn of haar eigen achtergrond, persoonlijkheid en sociale afkomst mee in het beleven van de eigen spiritualiteit. Ook het verschil in ras en gender moet niet onderschat worden bij het zoeken naar bepalende factoren voor spiritualiteit (McGrath, 2002, pp. 22-27).

Een tweede kenmerkende factor voor de eigen spiritualiteit van een persoon noemt McGrath de kerkelijke omstandigheden. De verschillende denominaties benadrukken vaak tegenovergestelde aspecten op het wijde terrein van de christelijke spiritualiteit en verschillen in dat opzicht significant van elkaar. Vooral wanneer er gesproken wordt over grotere stromingen binnen het christendom (katholicisme, orthodoxie en protestantisme) kunnen deze verschillen niet over het hoofd gezien worden (McGrath, 2002, pp. 27-34).

Als laatste factor die van invloed is op de spiritualiteit van een persoon kan de houding ten opzichte van de wereld genoemd worden. Hoewel deze houding onlosmakelijk verbonden is met

bovenstaande twee thema's, dient zij volgens McGrath afzonderlijk te worden behandeld. Hij onderscheidt 5 modellen, die deze verschillende houdingen ten opzichte van de cultuur, wereld en geschiedenis verder uitwerken. Het ene uiterste is een afkeer van, aversie tegen de cultuur, het andere uiterste zoekt juist nadrukkelijk aansluiting bij de huidige cultuur. De overige drie modellen trachten een middenweg te bewandelen (McGrath, 2002, pp. 35-41).

Het beschrijven van deze drie invloedrijke factoren helpt om verschillen (of overeenkomsten) tussen verschillende vormen van christelijke spiritualiteit beter te begrijpen. Die verschillen in vormen van christelijke spiritualiteit worden met name duidelijk zichtbaar wanneer we inzoomen op verschillende geestelijke praktijken. We beseffen ons dat het een interessante vraag zou zijn om verder te onderzoeken waar iemands spiritualiteit door beïnvloed wordt, maar daar is in dit onderzoek geen ruimte voor.

2.5 Samenvatting

Als slot van dit hoofdstuk willen we enkele belangrijke aspecten van christelijke spiritualiteit kort samenvatten. We hebben gezien dat we in dit onderzoek voor individuele (1) en gemeenschappelijke (2) spiritualiteit, en geestelijke praktijken (3) de volgende definities gebruiken:

1. Individuele christelijke spiritualiteit is *'de ervaring van God, de vorming van ons bewustzijn en karakter én ons (geestelijk) leven als resultaat daarvan.'*
2. Gemeenschappelijke spiritualiteit is *'het totaal van (christelijke) praktijken en overtuigingen die door een gemeente of gemeenschap worden beoefend en gecommuniceerd.'*
3. Een geestelijke praktijk is *'een intentionele vorm van menselijk handelen die in zichzelf waardevol is, terwijl deze tegelijk persoonlijke transformatie op het oog heeft.'*

Het geheel van geestelijke praktijken noemen we de geloofspraxis. Deze geloofspraxis kan onderscheiden worden in verschillende geestelijke praktijken en oefeningen. We hebben daarvoor de indeling van Foster gebruikt (innerlijk en uiterlijk, persoonlijk en gemeenschappelijk), maar ontdekten ook andere helpende onderverdelingen van onder andere Willard en Boa.

De meest voorkomende geestelijke praktijken die we genoemd hebben zijn gebed, studie, vasten, stilte, dienstbaarheid, geven, vieren, aanbidden, voorbede en geestelijke begeleiding. Die praktijken kunnen los van elkaar beoefend worden, maar zijn vaak ook ingewikkeld met elkaar verweven.

Afsluitend zijn er allerlei factoren die de spiritualiteit van het individu of de gemeenschap kunnen beïnvloeden. McGrath onderscheidt persoonlijkheid, kerkelijke achtergrond en wereldbeeld.

3.1 Inleiding

In hoofdstuk twee hebben we spiritualiteit besproken. We zagen de breedte van het begrip spiritualiteit; het wordt op allerlei manieren vormgegeven. Enkele bekende praktijken hebben we beschreven. Eerder maakten we de stap van spiritualiteit naar christelijke spiritualiteit. Dit hoofdstuk beoogt een verdere concretisering van ons onderwerp, we gaan een stap verder door te kijken naar christelijke spiritualiteit, binnen de context van geestelijk leiderschap.

Alvorens we onze bespreking starten, stellen we een aantal kaders vast die betrekking hebben op de definitie van geestelijk leiderschap. Ook laten we hier iets van de kaders van ons onderzoek zien (§3.2). Vervolgens kijken we naar de verschillende rollen die leiders kunnen aannemen ten opzichte van de gemeenschap en welke consequenties dit kan hebben voor hun takenpakket en de manier waarop zij zich daar mee bezig houden (§3.3). Daarna bespreken we wat geestelijk leiderschap nu zo paradoxaal (Nauta, 2006) maakt en binnen welke spanning zij zich bevindt (§3.4). We bespreken een aantal zaken waar geestelijk leiders mee te maken kunnen krijgen als gevolg van het bovengenoemde spanningsveld (§3.5). Op basis van de voorgaande informatie trekken we daarna een aantal conclusies die betrekking hebben op spiritualiteit en geestelijk leiderschap. Hier zal blijken dat er gebieden zijn met betrekking tot spiritualiteit die verder onderzoek vereisen. We beargumenteren hoe wij denken dat dit onderzoek daaraan kan bijdragen (§3.6). Tot slot wordt dit hoofdstuk in grote lijnen samengevat (§3.7).

3.2 Kaders

Voor we verder gaan met bespreken van geestelijk leiderschap moeten we vaststellen waar we over spreken. Bij de definiëring van geestelijk leiderschap komt gelijk aan de orde hoe ongrijpbaar het onderwerp is. Dit ziet men vooral terug in de veelheid aan definities, net als bij spiritualiteit kunnen we spreken van een containerbegrip. Daarom is het belangrijk bepaalde kaders op te stellen binnen welke we spreken over geestelijk leiderschap (Erwich, 2011, pp. 14-16). Binnen het lectoraat geestelijk leiderschap is hier in de periode 2010-2014 veel over nagedacht. We kiezen er voor om aan te sluiten bij de volgende, door het lectoraat gehanteerde, definitie:

“Het op een zodanige manier beïnvloeden van mensen dat zij van harte bereid zijn om bepaalde activiteiten te verrichten. Het leiderschap is vooral gericht op het realiseren van die positief-georiënteerde invloed, niet op het veiligstellen van aanpassingsgedrag.” (Erwich, 2011, p. 16)

Om af te bakenen wat haar dan geestelijk maakt, worden de volgende kaders gegeven:

“Geestelijk leiderschap is leiderschap dat gevoed wordt door de existentiële bestaansbeweging die gekenmerkt wordt door dienstbaarheid, liefde en ontvankelijkheid voor Gods weg met mensen, individueel en collectief.” (Ibid., p.15)

Deze informatie samenvattend kunnen we stellen: geestelijk leiderschap is verbonden met een zoektocht naar Gods weg met de leider als individu maar ook het zoeken naar Gods weg met het collectief van mensen waar leiding aan gegeven wordt. Door Nauta wordt het doel van leiderschap als volgt omschreven: ‘het geven van geestelijke leiding aan diegenen die een dergelijke leiding wensen te ontvangen’ (Nauta, 2006, p. 124).

De leiders die voor dit onderzoek benaderd zijn, hebben allen een theologische opleiding en oefenen geestelijk leiderschap uit als professie, voor een verantwoording van deze keuze zie hoofdstuk 1.

3.3 Rol van de leider

Waar de leider zich in de gemeenschap mee bezig kan houden aan gemeenschappelijke geestelijk praktijken is omschreven onder §2.3.3.c. Nu willen we het hebben over de rol die de leider aanneemt bij het uitvoeren van zijn taken. Nauta zegt hierover: “De dynamiek van het leiderschap voltrekt zich in verschillende scenario’s met ieder een eigen verhouding tussen leider en volger.” (2006, p. 10)

We hebben gesteld dat leiderschap te maken heeft met ‘ervoor zorgen dat mensen van harte bereid zijn bepaalde ideeën uit te voeren’(§3.2). Dit heeft dus te maken met gedragsbeïnvloeding. Vanuit de literatuur valt een grof onderscheid te maken tussen leiderschap boven, veel invloed uitoefenen en leiderschap onder, weinig invloed uitoefenen. Zoals gezegd heeft de rol van de leider invloed op het geheel van geestelijke praktijken die hij op zich neemt en de manier waarop deze ingevuld worden.

3.3.1 De leider als prediker (boven de gemeenschap)

Deze leider heeft gezag op basis van verworven kennis in zijn of haar opleiding. De leider wordt door de gemeenschap als vanzelfsprekend gezien als geestelijk, en heeft daarmee vanuit de traditie een sterk verworven positie (Paas & Boersema, 2011). Dit gaat gepaard met een natuurlijk gezag ten opzichte van de gemeenschap. De spiritualiteit van de leider wordt, natuurlijkerwijs, overgenomen door de gemeenschap. De leider vindt bidden belangrijk dus de gemeenschap bidt ook.

3.3.2 De leider als interpreterende gids (samen met de gemeenschap)

Het beeld van de leider als gids ontleen wij aan het boek *practical theology*; de leider heeft met name een rol als uitlegger (Osmer, 2008). De leider duidt wat God doet in de gemeenschap en het individu. De leider heeft als taak om de gemeenschap te helpen ontdekken waar God mee bezig is. Hij zal op zoek gaan naar de manier van vorming die bij het individu aansluit. Osmer stelt dat spiritualiteit inherent is aan het leiden van een christelijke gemeenschap en geeft spiritualiteit dan ook een prominente plaats in zijn *practical theology*.

“By spirituality I mean leaders’ openness to the guidance of the Holy Spirit as she form and transforms them toward the image of Christ in his body and in the service of the church’s mission.” (Osmer, p. 27).

Openheid voor dat wat God wil doen is binnen deze visie een kernkwaliteit van christelijk leiderschap.

Dit beeld van de leider als gids is nauw verwant met het beeld dat hoogleraar spiritualiteit Kick Bras gebruikte in een interview wat een groep CHE studenten onlangs met hem hield (Discernment als geestelijke praktijk voor de kerkelijk werker, 2014, p. 41). Hij vergelijkt de rol van de leider met die van een vroedvrouw die aanwezig is bij het proces van ‘geboren laten worden’. God laat iets geboren worden in een gemeentelid en de leider begeleidt dit proces.

3.3.3 De leider als profeet (tegenover de gemeenschap)

In eerste instantie lijkt het een onwaarschijnlijke combinatie. Een herder die tegenover zijn schapen staat. Misschien is het beeld van de herder dan ook niet het enige wat gebruikt dient te worden om de geestelijk leider te omschrijven. Het beeld van de profeet dat hier gebruikt wordt doet meer denken aan een tegenover stijl van leiderschap. De leider die de juiste weg wijst, die mensen

aanspreekt op hun verkeerde daden en die zijn autoriteit krijgt vanuit zijn oprechte en juiste levenswandel.

In zijn scriptie 'De voorganger als *tegenover*: Leren over loyaliteiten van baptistenvoorgangers in het spanningsveld trouw aan God – trouw aan de gemeente – trouw aan jezelf' (Berghuis, 2010) onderzoekt Berghuis de manier van voorgaan zoals deze bekend is vanuit de puriteinse traditie. Hij concludeert onder het kopje 'wat vraagt dit van een voorganger?' het volgende: "Zijn houding is er een van tegenover durven zijn. Omdat de predikant confronteert gaat dat ook tegenstand opleveren!" (Berghuis, p. 38) De puriteinse voorgangers zijn non-conformistisch en bieden weerstand, dit doen zij vanuit de overtuiging dat er balans gezocht moet worden tussen trouw zijn aan God en trouw zijn aan de gemeenschap.

3.3.4 De leider als dienaar (onder de gemeenschap)

Dienstbaar leiderschap is een trend in Christelijk Nederland, er verschijnen veel boeken en literatuur over het belang van dienen als leider. Deze trend blijft niet beperkt tot binnen de kerkmuren, ook in de bedrijfskunde is deze volop aanwezig (Voermans, 2008). Veel literatuur rondom christelijk dienend leiderschap baseert zich op de uitspraak van Jezus in het evangelie naar Lucas: '*De belangrijkste van jullie moet de minste worden en de leider de dienaar*' (Lc.22:26b). Voor spiritualiteit betekent dit, dat de leider in eerste plaats een voorbeeld is in spiritualiteit. Wanneer naar hulp gevraagd wordt zal de pastor op zoek gaan naar passende spirituele praktijken die het individu verder helpen.

3.3.5 Situationeel leiderschap

Omwillen van de structuur onderscheiden we deze vier vormen van leiderschap, in de praktijk zullen deze veel meer door elkaar lopen en elkaar aanvullen. We spreken dan van contextueel (Boersema, 2008, p. 175) en situationeel leiderschap (Trompenaars, Voerman, & Pronk, 2008, p. 47). Vanuit het situationeel leiderschap kan men stellen dat er per situatie gekeken zal moeten worden welke manier van leiderschap er gevraagd wordt. Men moet daar dan op inspelen. Wanneer men op een gemeenteweekend aan het volleyballen is, zal die situatie een andere houding vragen dan wanneer men aan het spreken is. De context is dus bepalend; van een pionierende missionair werker in de stad zullen andere competenties verwacht worden dan van een kerkelijk werker in een gevestigde dorpskerk.

3.4 Het spanningsveld van geestelijk leiderschap

We zien hoe de leider zich steeds bewust dient te zijn van de rol die van hem gevraagd wordt. Het is een veeleisende professie. Geestelijk leiders geven zelf aan een gemiddelde werkweek van 60 uur te hebben (Keizer, 1988). Kortom, het is hard werken voor de geestelijk leider.

"... Zo zijn onder predikanten verscheidene studies verricht naar het vóórkomen van burn-out. Het pastorale beroep blijkt spanningsvol. Uit de onderzoeken bleken een aantal werk- en persoon gerelateerde factoren mee te spelen die het predikantschap ontvankelijk maken voor burn-out, zoals: grote werkdruk, rolonduidelijkheid en rolconflicten, ontbreken van collegiale feedback en ondersteuning, sub-assertiviteit en te hoge verwachtingen." (Hoek & Paas, p. 49)

Daarnaast heeft de geestelijk leider te maken met expliciete en impliciete verwachtingen vanuit kerkelijke traditie en cultuur van de lokale gemeente, en mogelijk ook eigen verwachtingen, gevormd door de genoten opleiding. Nauta merkt in dit verband op: 'Een van de vele tegenstrijdigheden die hun arbeid omgeeft is dat zij hun werk wel theologisch wensen te rechtvaardigen, maar daar niet de vrijheid aan ontnemen om te zeggen wat van hen als theoloog wordt verwacht.' (Nauta, p. 124)

Het geestelijk leiderschap wordt door Nauta gekenmerkt door haar tegenstrijdigheden. Wanneer we spreken over de verwachtingen van een leider dan is een van de verwachtingen dat de leider authentiek is. Dat, dat vanwege hoge verwachtingen niet altijd kan, of zelfs beschouwd wordt al vals gedrag (Nauta, p. 73) wordt dan buiten beschouwing gelaten. Mag de pastor wel echt zijn? We concluderen dat de pastor te maken heeft met verschillende paradoxen.

Het geeft grote voldoening wanneer men de nabijheid van God ervaart (Hoek & Paas, p. 42) in het werk dat gedaan wordt. Het risico dat deze externe motivatie in zich draagt is dat deze nabijheid van God niet altijd wordt ervaren. Welke gevolgen dit heeft voor de geestelijk leider en wat een passende reactie hierop zou kunnen zijn wordt onderzocht in de volgende paragrafen.

3.5 Gevolgen

We hebben enkele spanningsvelden ontdekt waar geestelijk leiders mee te maken krijgen. Het werken binnen dit spanningsveld heeft gevolgen voor de leider als persoon en voor de wijze waarop leiderschap beoefend wordt. Zoals al bleek uit de vorige alinea is een burn-out één van de veelvoorkomende risico's, daarnaast valt te denken aan gevolgen op een meer existentieel vlak zoals geloofstwijfel, onzekerheid met betrekking tot de eigen relatie met God en woestijnperiodes (Willard, 1991).

3.5.1 Burn-out

In voorgaande paragrafen is al het e.e.a. gezegd over het vóórkomen van een burn-out. In deze paragraaf omschrijven we factoren die bijdragen aan burn-out, ook geven we een algemene beschrijving van een burn-out. Daarnaast kijken we vanuit een praktisch-theologische bril naar het verschijnsel burn-out. Het aangeven van grenzen is een veelvoorkomend probleem. Hoek (2010) noemt dit een Messias-complex. Dit gaat gepaard met een sterk gevoel verantwoordelijk te zijn voor het welzijn van de gemeenschap. Zicht krijgen op de grenzen van verantwoordelijkheden is belangrijk. Welke plaats krijgt spiritualiteit in de veelheid van taken en verantwoordelijkheden van de leider? Of welke plaats zou het moeten krijgen? De geestelijk leider kan namelijk ook opbranden. Zoals in alle sociaal intensieve beroepen blijkt ook het pastor-zijn spanningsvol. Uit studies naar het verschijnsel burn-out onder predikanten bleek dat er een aantal factoren steeds terug kwam. We noemden eerder al grote werkdruk, rolonduidelijkheid en rolconflicten, ontbreken van collegiale feedback en ondersteuning en te hoge verwachtingen.

Brouwer duidt het voorkomen van een burn-out bij pastors als een "bedrijfsrisico" (Bisschops, Pieper, & Putman, 2007, p. 126) in zijn bijdrage aan 'Verterend vuur', een boek over burn-out. Opvallend aan zijn stellingname is dat hij het verschijnsel burn-out belicht vanuit de praktische theologie. Er "kan verondersteld worden dat een burn-out te maken heeft met de profetische opdracht waartoe pastores geroepen zijn. De uitoefening van die profetische roeping is te verstaan als een 'ijver' die kan 'verteren'." (2007, pp. 137-138). Een theologische opleiding, waar plaats is voor spirituele vorming, zou eraan kunnen bijdragen dat pastores ijveren voor God, maar tegelijkertijd niet opbranden. Brouwer stelt ook dat gelovigen verteerd kunnen worden wanneer zij niet langer onderscheid maken tussen evangelie en wet, tussen belofte en opdracht en tussen God en zichzelf. "De mens moet dan het heil realiseren en de belofte maken, waarmee de mens samenvalt met God en het evangelie tot wet wordt." (2007, p. 138).

Brouwer concludeert:

“Waar pastores niet differentiëren tussen God en zichzelf daar kan de profetische opdracht doorslaan in burn-out, daar gaan de factoren die burn-out veroorzaken zwaarder wegen dan de hulpbronnen die pastores immuniseren (Ibid., p. 138)”.

3.5.2 Twijfel

Recent onderzoek naar geloofstwijfels onder voorgangers binnen de Nederlands Gereformeerde Kerken wijst uit dat geloofstwijfel niet vreemd is onder voorgangers (CIP, 2014). Eén van de redenen van deze geloofstwijfel zo blijkt uit het onderzoek is ‘een teleurstellende ervaring met de gemeente van Jezus Christus’ (CIP). Wanneer de gemeente zo direct gekoppeld wordt aan de persoon van Jezus Christus dan bestaat er altijd het gevaar van projectie; zoals de gemeente handelt zo zal ook God handelen. Dit kan uitmonden in grote teleurstelling niet alleen in de gemeente, maar ook in God zelf. Een van de wegen van spirituele vorming is de *exchanged life spirituality* (Boa, 2001) die zich erop toespitst dat wij onze ware identiteit in Christus leren kennen. Zo kan deze teleurstelling in de gemeente van Christus de voorganger in zijn eigen identiteit raken, namelijk hij zoekt zijn identiteit in Christus.

Een andere reden voor geloofstwijfel komt voort uit de vraag naar het lijden. De pastor krijgt veelvuldig te maken met lijden in zijn gemeente. De missie van de kerk is ook om juist voor de zwakkeren en gebroken personen in de samenleving diaconaal present te zijn. Dit lijden kan vragen oproepen naar het aanwezig zijn van God (Yancey, 2009), ‘als God aanwezig is, waarom is er dan zoveel lijden?’. Lijden kan echter ook bijdragen aan spirituele vorming (Douma, 2013); God openbaart Zijn kracht in onze zwakheid (2kor.12:19).

3.5.3 De woestijn

Er zijn ook perioden in het geestelijk leven die gekenmerkt worden door een geestelijke droogheid of dorheid. In de middeleeuwen werden zulk soort perioden geduid als ‘de donkere nacht van de ziel’ (Foster, 1997). Ook wordt wel verwezen naar de woestijnervaring van het volk Israël nadat zij uit Egypte bevrijd werd (Ex.13). Zo krijgt de gelovige ook met deze zogenaamde woestijnervaringen te maken. Het voelt dan alsof de ‘hemel van koper is’ (Dt.28:23). Het doel van deze perioden is de gelovige niet afhankelijk te laten zijn van zijn/haar beleving met God, maar een vertrouwen te laten ontwikkelen in de aanwezigheid van God, los van hoe men zich daarbij voelt (Foster, 1997).

Het boek Numeri geeft ons een illustratie van hoe God met Zijn volk in de woestijn omging. De vergelijking wordt gemaakt tussen het volk Israël en de kerk (Eeken, 2011); hoe ook wij als volk van God in deze tijd nog woestijnperioden kunnen hebben en hoe deze hun invloed kunnen hebben op onze vorming. Het kan er voor zorgen dat we loskomen van afleiding en verleiding (Eeken, p. 49), dat we zelfonderzoek doen, ons geduld geoefend wordt (p. 64) en onze trouw aan God op de proef wordt gesteld (p. 87).

3.6 Perspectief

We hebben gezien hoe geestelijk leiderschap zich per definitie bevindt binnen een spanningsveld. Die spanning heeft te maken met een combinatie van een veeleisende baan wat betreft inspanning en tijd, hoge verwachtingen en onduidelijkheden met betrekking tot de rol van de voorganger.

De ervaring van Gods nabijheid in het werk blijkt grote motivatie te geven. Het geestelijk leven echter wordt gekenmerkt door een eb- en vloedbeweging waarbij ook bepaalde ‘woestijnperioden’ aanwezig zijn. Deze ervaring van Gods nabijheid is dus geen constante, dat kan een oorzaak zijn voor geloofstwijfel. Geestelijk leiderschap vraagt veel van een leider, er wordt een beroep op je gedaan. Als antwoord op de vraag die centraal staat in deze paragraaf: ‘Hoe nu verder?’, worden twee suggesties gedaan. Allereerst een verkenning naar het in-vorm blijven van de geestelijk leider en vervolgens kijken we naar het leven van Benedictus, als voorbeeld van een geïntegreerde spiritualiteit in het geestelijk leiderschap.

3.6.1 In vorm blijven

“Een niet onbelangrijk aspect van het werk van de ... kerkelijk werker (overigens ook van de voorganger of predikant), is het geestelijk in vorm blijven, het onderhouden van een eigen geestelijk leven of spiritualiteit” (Hoek & Paas, p. 41).

Het is dus belangrijk geestelijk in vorm te blijven, maar de vraag rijst: hoe doe je dat? Hoe ontwikkel je een geestelijk leven?

We stellen dat het gezond functioneren als leider ook individuele spiritualiteit vraagt. Hoewel de geestelijk leider als taak heeft anderen te inspireren, moet de geestelijk leider zelf ook geïnspireerd, of metaforisch gesproken gevoed, worden (Donders & Ketelaar, 2010). Treffend is de vergelijking die Paulus in dit verband maakt tussen de gelovige en een aarden vat. Dit houdt in dat de mate waarin wij kunnen geven in relatie staat tot de mate waarin wij hebben ontvangen: *‘Maar wij hebben deze schat in aarden vaten, zodat de kracht, die alles te boven gaat, van God is en niet van ons.’* (2Kor.4:7) Overigens gaat het hier niet om een vervuld worden om zich prettig te voelen of tot rust te komen (Doornenbal, 2014, p. 3), maar gevuld worden met Gods kracht om tijden van *radeloosheid en verlatenheid* (4:8&9) aan te kunnen. Juist dit proces van gevuld worden is waar het om gaat bij gevoed worden.

Tot slot, niet de minste belangrijke wijze van in vorm blijven is het ontvangen van begeleiding door vrienden/collega’s (zie §2.3.3c). Eugene Peterson merkt hierover op in hoofdstuk 8 van zijn boek *de dragende delen van leiderschap*, dat ‘Niemand voldoende wijsheid en voorzichtigheid heeft ontvangen om zichzelf leiding te kunnen geven.’ (Peterson, 2005) Hij pleit daarmee voor het zoeken van een geestelijk volwassen persoon om verantwoording af te kunnen dragen. Deze persoon kan ook fungeren als vriend, dan is er sprake van wederzijdse verantwoording, *accountability*. Zo kan de leider inspiratie ontvangen van andere leiders en deze ook weer doorgeven in geval van een gelijkwaardige relatie.

3.6.2 Geïntegreerde spiritualiteit

Een voorbeeld in het integreren van spiritualiteit is de geestelijk leider Benedictus. Binnen de Latijnse Kerk wordt hij beschouwd als de grondlegger van het kloosterleven. Zijn *regula benedicti*, die destijds diende als regel voor het kloosterleven, blijkt nog steeds actueel en relevant. Zo heeft Wil Derkse deze regel gebruikt als basis voor zijn, veelgelezen, boek ‘Een levensregel voor beginners: Benedictijnse spiritualiteit voor het dagelijks leven’ (2003). Hoewel Derkse en Grün (2010) beiden schrijven voor leiderschap in de breedste zin van het woord achten wij de raad van Benedictus ook toepasbaar voor geestelijk leiders. Benedictus zelf was immers geestelijk leider en heeft zijn regel met groot succes nageleefd.

Voor Benedictus kwam spiritualiteit en werk het best tot uitdrukking in de uitspraak *‘ora et labora’*, bid en werk. Het gaat om meer dan naast mijn werk tijd maken voor gebed. Het gaat om de

verbinding tussen die twee. (Grün, p. 137) De houding waar in gebed om gevraagd wordt moet in het werk verwezenlijkt worden. Denk hierbij aan houdingen zoals omschreven door de apostel Paulus als de vrucht van de Geest. ‘... liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing.’(Gl.5:22b-23a). Deze houdingen zijn vruchten van de Geest, ofwel: vruchten die zichtbaar worden naarmate een persoon geestelijk leeft.

Benedictus ziet werk als een spirituele en menselijke uitdaging. In het werk wordt ik geconfronteerd met mijn emoties. Ik word gedwongen mezelf beter te leren kennen en goed met mijn emoties om te gaan (Grün, p. 89). Hij roept de novicen, degenen die de jonge monniken aansturen, dan ook op om de jonge monniken op de proef te stellen. Zij moeten laten zien dat ze echt God zoeken en daar zijn drie toetsstenen voor. Ten eerste, de ijver waarmee ze aan de gebedstijden deelnemen. Ten tweede of ze vaardig zijn in het gemeenschapsleven en tot slot of ze bereid zijn hard te werken (Ibid.). Hard werken behoort volgens hem tot spiritualiteit. Dat is opvallend, want voor critici van het spirituele wordt spiritualiteit nog wel eens gezien als dekmantel om niet hard te hoeven werken.

3.6.3 Vragen voor verder onderzoek

We zijn ons ervan bewust dat bovenstaande paragrafen geen compleet beeld geven van geestelijk leiderschap en de rol die de persoonlijke spiritualiteit daarin heeft, tegelijkertijd hopen we op deze manier een basis te hebben gelegd voor het vervolg van dit onderzoek in deel 2. Er zijn nog een heel aantal vragen onbeantwoord gebleven waarvan enkele besproken zullen worden met de geestelijk leiders middels de interviews. Deze vragen omvatten de volgende aspecten: beleving, verhouding werk-privé, spiritualiteit en werk en geestelijke vorming.

3.7 Samenvatting

We begonnen dit hoofdstuk met vast te stellen wat we onder geestelijk leiderschap verstaan, nl. dat soort van leiderschap dat het geestelijk welzijn op het oog heeft van diegenen die zulk leiderschap wensen te ontvangen. We ontdekken dat geestelijk leiders op verschillende wijze met hun spiritualiteit omgaan afhankelijk van de rol die zij in nemen ten opzichte van de gemeenschap. De pastor bevindt zich in een spanningsveld van verschillende paradoxen; verwachtingen van zichzelf en anderen, tijd voor persoonlijke spiritualiteit in een enorm drukke professie en geloof en twijfel. Uit de praktijk blijkt dat deze spanningen een aantal gevolgen kunnen hebben. Te denken valt aan burn-out klachten, weinig verdieping in- of tijd voor persoonlijke geloofsverdieping en periodes van geestelijke dorheid, waar Gods nabijheid niet wordt ervaren.

We zien ook perspectief, het is mogelijk als geestelijk leider in vorm te blijven. Benedictus is hierin een voorbeeld en een bron van inspiratie. We besluiten met vast te stellen dat er nog enkele onbeantwoorde vragen zijn. We zien dit theoretisch vooronderzoek als een gedegen fundament voor de rest van dit onderzoek; verder kwalitatief onderzoek naar geestelijk leiders uit de praktijk.

4.1 Inleiding

In hoofdstuk 4 staan de resultaten uit de het werkveld. We geven een overzicht van de 8 diepte-interviews die we gehouden hebben en beschrijven overeenkomsten en verschillen. Met het beschrijven van de onderzoeksresultaten uit het werkveld, beantwoorden we voornamelijk het eerste gedeelte van de probleemstelling:

‘Hoe geven geestelijk leiders hun persoonlijke en de gemeenschappelijke spiritualiteit vorm [...]?’

In deze analyse geven we samenvattend de grote lijnen weer en kleuren we die met enkele citaten verder in. We beginnen met een beschrijving van de persoonlijke spiritualiteit van geestelijk leiders. Daarna focussen we ons op de rol die leiders hebben in de spiritualiteit van de gemeenschap. Afsluitend beschrijven we nog enkele elementen die van invloed zijn geweest op de ontwikkeling en geestelijke vorming van de leider.

Achter een fragment uit de interviews vermelden we de voorletters van de respondent en de maand waarin het interview plaatsvond. Verdere informatie is in de onderzoeksopzet te vinden.

4.2 Persoonlijke spiritualiteit

Als start van de interviews begonnen we met een vraag om vast te stellen wat de respondenten verstonden onder persoonlijke spiritualiteit. De term werd door de meeste respondenten wat onwennig gebruikt en hoewel de betekenis meestal wel te achterhalen viel, werd het woord vooral vaak gezien als besmet, besmeurd en vaag. Onderstaande opmerkingen illustreren dat gevoel mooi.

“Dat is wel grappig... het is een woord dat ik op één of andere manier in mijn eigen vocabulaire heel weinig gebruik. Ik weet niet waar het nou helemaal precies mee te maken heeft, maar voor zover dat een verklaring is dan... komt het denk ik doordat ik dat woord heel snel koppel aan alles wat een beetje vaag en zweverig is.” (Victor, 2014)

“Wat meer met jezelf, wat minder met God enzo. Dat gevoel. Dat was niet goed.” (Kees, 2014)

Wanneer we doorvroegen op wat spiritualiteit zou kunnen beteken, of welke woord de geestelijk leiders liever gebruikten, werden een aantal termen steevast genoemd: relatie met God, samenleven met God, wandelen met God en geestelijk leven. Die laatste term kwam het meest prominent naar voren en is dan ook de term die we in het vervolg van de interviews veelal gebruikt hebben om aan te sluiten bij de belevingswereld van de respondenten.

“Dat is wel een onderscheid, spiritualiteit vind ik een afstandelijk woord, geestelijk leven daar word ik blij, warm van.” (Lambert, 2014)

Hoe ziet dat geestelijk leven, die persoonlijke spiritualiteit, er dan uit? Op welke manier geven geestelijk leiders dat vorm? Hoewel dat voor iedere geestelijk leider verschillend is, zien we een aantal overeenkomsten die we graag benoemen.

4.2.1 Natuur en stilte

Van de acht geestelijk leiders gaven er zes aan dat wandelen in de natuur een belangrijke manier is om tot God te komen. Sommige kozen er af en toe spontaan voor om een wandeling te maken, anderen namen structureel elke week één of twee keer de tijd om de natuur in te gaan. We zien hier de geestelijke praktijk van stilte en alleen-zijn terugkomen. Centraal tijdens deze wandelingen staat het tot rust komen en het afstand nemen van de hectiek van werk en bestaan. De context van de natuur staat daarin tegenover de context van de werkplek:

“Ik ben niet iemand die in een kamer kan gaan zitten bidden. Maar ik ga dan naar wat iemand ooit de kerk van het ongeverfde hout noemde. Daar kom ik tot rust.” (Herbert, 2014)

“Het leven gaat door, ik krijg mailtjes binnen, je hebt gesprekken met mensen. En die momenten ook doordeweeks van wandelen zijn ook voor mij meer momenten waarop alles wat voor mij binnenkomt even op één of andere manier geordend wordt.” (Victor, 2014)

De natuur en het opzoeken van de stilte zijn de meest in het oog springende onderdelen van de persoonlijke spiritualiteit van de geïnterviewde geestelijk leiders. Hoewel we er niet naar vroegen, noemde het overgrote deel van de respondenten deze ‘ontmoetingen met God in de natuur’ als zeer belangrijk. Men neemt dergelijke momenten onder andere als preekvoorbereiding, in crisissen, in drukte en voor bezinning.

“Soms maak ik nog eens een keer een extra wandeling. Er zijn ook genoeg bossen hier in de omgeving, omdat ik het gewoon heerlijk vind om, zeker als ik ergens mee worstel, met bepaalde dingen waar ik diep over na wil denken, om die te bespreken met God.” (Herbert, 2014)

4.2.2 Geestelijke begeleiding

Een andere geestelijke praktijk die nadrukkelijk een rol speelt, of heeft gespeeld, in het geestelijk leven van de respondenten is het geestelijk begeleid worden. Sommigen spraken daar uit zich zelf over, anderen begonnen enthousiast te vertellen toen we hen daarop bevroegen. Vooral collega's (horizontale relatie) en oudere gemeenteleden spelen een belangrijk rol (verticale relatie). Zij motiveren, inspireren, bevragen en vermanen de geestelijk leiders.

“Ja, ik denk dat het goede is van dat soort groepen dat je jezelf bewust bent dat je ‘accountable’ bent en wilt zijn. En dat helpt in een stukje zuiverheid van leven en bewust leven.” (Kees, 2014)

“Dat is wezenlijk want ik heb wel gezien dat degenen die vastlopen dat dat de einzelgängers zijn, die zich niet laten begeleiden.” (Lambert, april 2014)

Het geestelijk begeleid worden heeft niet alleen tot resultaat dat praktische vragen gesteld kunnen worden, maar is ook onmisbaar voor de geestelijke vorming. Voornamelijk een diep geestelijk leven van de geestelijk begeleider, of mentor, is inspirerend en spoort aan tot een investeren in het eigen geestelijk leven. Los van de praktijk van het geestelijk begeleiden spelen mensen een hele grote rol in de vorming van het geestelijk leven. Diepgaande lessen worden voornamelijk geleerd door het

contact met anderen. Daarin zijn wijsheid, veelkleurigheid en ervaring bepalende factoren voor het al dan niet inspirerend zijn.

“Dat is heel belangrijk voor mij geweest, ook in mijn leven. Hij is altijd een geestelijk mentor voor mij geweest, die mij hielp ook in keuzes waar ik voor stond.” (Barend, 2014)

“Ja, ik denk aan het voorbeeld van een vrouw die ik ooit ben tegengekomen. Zij heeft erg veel indruk op mij heeft gemaakt.” (Evert, 2014)

4.2.3 Vasten

Met 6 van de 8 geestelijk leiders hebben we over de geestelijk praktijk van het vasten gesproken. Het beoefenen van deze praktijk gebeurt erg wisselend. Voor de ene geestelijk leider speelt het een grote rol in zijn leven door middel van wekelijks of maandelijks een vastendag. Voor de ander is het vooral iets wat hij wel zou willen, maar meestal niet aan toekomt vanwege diverse redenen (drukke, niet bewust mee bezig of fysiek niet in staat).

“Ik heb ook momenten van vasten, ook in de lijdenstijd. Dit jaar toevallig even niet... anders eigenlijk wel en nu... ik weet eigenlijk niet waarom. Ik voel me niet schuldig, dan denk ik wel: jammer, ik had er wel meer aandacht aan moeten besteden om het wel te doen.” (Kees, 2014)

De meeste nadruk wordt gelegd op het vasten van voedsel. Sommige respondenten spreken zelfs enigszins afwijzend over het vasten van media, tussendoortjes of andere zaken. Andere benoemen dat het hen wel helpt om ook bewust om te gaan met deze overige zaken.

“Toevallig heb ik net afgelopen 2 dagen gevast. Bij vasten, dan onthoud ik mij helemaal van voedsel. Ik vast niet van media, of social media. Ik wil vooral gewoon het onthouden van voedsel. Omdat dat voor mij werkt, ja dat werkt gewoon voor mij.” (Barend, 2014)

Diegenen die aangeven bewust en regelmatig te vasten weten daar ook duidelijke doelen aan te koppelen. Het afstemmen op God, forceren van doorbraken en geestelijk opbloeien worden voor het vasten genoemd als mogelijke doelen en/of gevolgen.

“Wanneer ik in een aanhoudende gebedsstrijd voor iemand zit, dan vast ik daar altijd bij. Ik vast een kortere of langere periode met bij het houden van mijn stille tijd, het overslaan van mijn ontbijt. En soms bij een heftige situatie een hele dag vasten.” (Sake, 2014)

4.2.4 Gebed en studie

Na het bespreken van de drie voorgaande praktijken komen we aan bij de meest voor de hand liggende geestelijke praktijken; gebed en studie. Iedere geestelijk leider gaf aan op een bepaalde manier in zijn leven bezig te zijn met gebed en studie. Door de meeste respondenten werden deze twee als eerste genoemd en kwamen zij telkens door hun verhaal heen terug. Een ieder geeft op zijn eigen manier vorm aan deze praktijken. De één heel bewust vanuit een dagelijkse structuur, stille tijd met gebed en studie, de ander veel meer spontaan door de dag heen. Gebed is vaak ook een praktijk die verweven is met andere praktijken. We noemden eerder al de combinatie van vasten en gebed, maar ook het gebed in de natuur zien we veelvuldig terugkomen.

Bij het bidden ligt voor enkele geestelijk leiders ook de nadruk op het luisteren naar God. Het is praten met God waarbij er ook ruimte is voor een antwoord:

“Heel belangrijk bij bidden is dat het geen eenrichtingsverkeer is. Het is praten tot God maar ook dat God tot ons kan spreken. Dat doe ik wel regelmatig, maar ook neem ik tijd dat God tot mij kan spreken.” (Gerrit, 2014)

Ook bij de praktijk van gebed zien we weer dat het contact met andere tradities waardevol is geweest. Zo leerden verschillende respondenten om diverse vormen van gebed met hun dagelijkse leven te verweven; luisterend bidden, profetisch gebed, tongentaal, ministrygebed / voorbede, etc.

“Zoals een retraite bijvoorbeeld, een paar dagen dat je weg bent, dat je leert bidden, Gods stem verstaan. Dat zijn wel heel belangrijke elementen ook, die, die tot op de dag van vandaag ook wel plek hebben gekregen in mijn leven.” (Evert, 2014)

De praktijk van studie omvat voornamelijk het bestuderen van de Bijbel. Geestelijk leiders noemden uit zichzelf weinig boeken die belangrijk (geweest) waren in hun geestelijk leven. Bij het bestuderen van de Bijbel komen we heel erg de worsteling tegen, waar we straks dieper op in gaan, van het wel willen, maar niet aan toekomen. Verschillende respondenten gaven aan er regelmatig tegen aan te lopen dat zij meer tijd wilde besteden aan studie, voor hun eigen geestelijk leven, maar daar niet aan toe te komen.

Op de vraag hoe belangrijk het bestuderen van de Bijbel is naast de studie die bij preekvoorbereiding komt kijken, ontdekten we dat de geestelijk leiders die scheiding niet zo scherp maken. De uitspraak ‘de eerste zegen is voor jezelf’ hebben we regelmatig terug gehoord. Juist een dieper verstaan van de Bijbel door studie en preekvoorbereiding, is een belangrijk onderdeel van het geestelijk leven van de respondenten.

4.2.5 Veelkleurigheid

In hoofdlijnen hebben we weergegeven op welke manier geestelijk leiders vorm proberen te geven aan hun persoonlijke spiritualiteit. We hebben een aantal praktijken voorbij zien komen, ontdekten welke betekenis dat heeft voor de respondenten en zagen hoe er geestelijke vorming heeft plaatsgevonden. Die vorming is voor iedere geestelijk leider verschillend geweest en wordt vaak omschreven als ‘het vinden van de eigen weg’. Dat thema zijn we tegen gekomen in elk interview. Sommigen benoemden expliciet dat het voor hen een hele ontdekking was dat zij niet aan bepaalde standaard verwachtingen of patronen hoefden te voldoen. Anderen gaven vooral tussen de regels door aan dat ene vorm wel paste en de andere vorm minder goed werkte.

“Dat ik ben gaan zien dat er meerdere mogelijkheden zijn. En ook ben gaan ontdekken van God heeft mij gemaakt met wie ik ben. Je mag iemand niet in een hokje duwen van zo moet het. Nee, het kan heel anders zijn. God is veelkleurig. Dus dat ben ik gaan zien en daardoor ben ik mijzelf minder schuldig gaan voelen.” (Kees, 2014)

Belangrijk element van deze veelkleurigheid is niet het idee dat bepaalde vormen fout zijn, maar dat ieder zijn eigen weg heeft om tot God te komen. Een weg die bij de één gekenmerkt wordt door structuur en discipline en bij de ander door ongestructureerde, diepe ervaringen met God. Een zoektocht waarin voor de één lijden realiteit is en voor de ander voornamelijk Gods nabijheid als fundament dient. Hoogtepunten die voort kunnen komen uit het alleen zijn met God, maar juist ook in ontmoetingen met andere gelovigen. Kortom, veelkleurigheid.

De citaten die aansluiten bij deze constatering zijn legio, iedere geestelijk leider heeft genoemd dat hij op bepaalde momenten in zijn leven moest ontdekken wat bij hem paste.

“Ik denk niet dat geestelijk leven een soort uniform patroon is waaraan iedereen zich moet houden en doe je het goed dan heb je een geestelijk leven. Je bent mens, je mag vormgeven en je hebt je eigen manier van leven. Ik ben niet alleen maar ik heb een vrouw, en ik heb een druk gezin en werk. Daarbinnen in wil ik een weg vinden om mijn eigen geestelijk leven een plekje te geven.” (Sake, 2014)

We benoemden al eerder dat geestelijke begeleiding en de ontmoeting met mensen belangrijk zijn voor de vorming van het geestelijke leven. Meerdere respondenten gaven aan dat het voor hun eigen spiritualiteit ook leerzaam was om in aanraking te komen met andere tradities. Een verbreding van de horizon als het gaat om de eigen spiritualiteit komt voornamelijk tot stand wanneer er geestelijke praktijken of vormen vanuit andere tradities worden uitgetoetst of er contact is met gelovigen vanuit andere denominaties. Een aantal keren wordt ook de katholieke spiritualiteit genoemd als inspirerend, met name vanwege de rituelen en gebruiken.

4.2.6 Wat levert het op?

Nu we weten met welke geestelijke praktijken de respondenten zich bezig houden en dat daar een grote mate van verscheidenheid bij komt kijken, kunnen we de volgende vraag stellen. Hoe belangrijk is dit geestelijk leven voor de geïnterviewde leiders? Wat levert het hen, oneerbiedig gezegd, op? Waarom houden zij zich eigenlijk met spiritualiteit bezig? We ontdekten een aantal overeenkomsten.

De eerste, maar ook de meest basale, reden is dat het draait om het zijn in de ‘aanwezigheid van God’. Iedere geestelijk leider gaf op een bepaalde manier aan dat het niet in eerste instantie draaide om er zelf beter van worden, maar dat het doel van alles was om bij God te zijn, met Hem verbonden te zijn.

“Ja, maar dat is niet mijn doel. In eerste instantie niet om er sterker uit te komen. Mmm, klinkt een beetje gek. Maar het is gewoon mijn verlangen om in Gods aanwezigheid te zijn. Van Heer, ik verlang er gewoon naar. Niet dat ik er sterker uit moet komen, of dat ik er beter uit moet komen, maar gewoon ik verlang zo naar U.” (Barend, 2014)

Binnen deze aanwezigheid van God is er ruimte voor allerlei andere zaken. Zo worden ook geestelijke groei, gebedsverhoring, godservaringen, rust, bescherming en nieuwe energie genoemd als 'resultaat' van de persoonlijke spiritualiteit. Met name rust en nieuwe energie kwamen we al eerder tegen bij de geestelijke praktijk van natuur en stilte. Het wordt door de respondenten als zeer belangrijk ervaren om telkens opnieuw die rust en nieuwe energie te ontvangen. Het moge duidelijk zijn dat dit voornamelijk komt door de koppeling met het beroep dat door de geestelijk leiders wordt uitgeoefend.

"Nou, als ik het niet had, dan was ik echt volledig, onderuit gegaan, echt volledig. Als ik dat niet had gehad, dan had ik nooit predikant kunnen blijven." (Lambert, 2014)

4.2.7 Worstelingen

Bij het bespreken van wat spiritualiteit oplevert, ontdekten we ook verschillende worstelingen van de respondenten met betrekking tot hun geestelijk leven. Waar de respondenten vooral tegenaan lopen zijn de onderwerpen discipline, verwachtingen, schuldgevoelens en 'geen zin'. Met name het ontbreken van discipline werd genoemd door de geestelijk leiders, wat vervolgens weer schuldgevoelens oproept. Veelal wordt men geconfronteerd met de eigen zwakheid en het niet in staat zijn zelf structuur in het geestelijk leven aan te brengen. Aan dit ontbreken van discipline en structuur zitten vele kanten, maar in dit verband willen we drukte en 'geen zin' noemen. Verschillende keren werd aangegeven dat drukte, vooral vanwege de vele werkzaamheden, een worsteling is, in die zin dat men daardoor minder tijd in het relatie met God kan investeren dan gewild.

"Het risico is groot dat je veel te veel bezig blijft. Mensen doen vaak een beroep op je op het moment dat het eigenlijk niet uitkomt, dus 's avonds en in de weekenden. Iemand noemde dat ooit de gulzige gemeente, en ja zo werkt dat gewoon, als je jezelf niet beschermt wordt je voortdurend onder de voet gelopen. Dat het (geestelijk leven) erbij inschiet." (Evert, 2014)

"Het hebben van discipline in een onregelmatig leven is lastig. Als ik gereisd heb of laat thuis ben, dan lukt het me niet altijd om 's morgens daar tijd voor te nemen." (Gerrit, 2014)

Andere worstelingen die door de respondenten wordt genoemd is het hebben van een woestijnperiode. Omstandigheden kunnen z'n weerslag hebben op hoe de geestelijk leider zich voelt. Hoewel voor de meeste geïnterviewde leiders gevoel niet iets is om na te streven, is het voor hen wel een belangrijk onderdeel van het geestelijk leven. Vaak is gevoel en zijn emoties toch een bepaalde zekerheid dat het 'goed zit'. Daarom is een woestijnperiode moeilijk, als die verbinding er even niet blijkt te zijn. Tegelijkertijd benoemden de respondenten keer op keer ook de mogelijkheden om te leren van woestijnperiodes. Twee geestelijk leiders noemden dat zelfs de meest invloedrijke factoren in hun leven als het gaat om geestelijke vorming.

"Soms heb je ook in je leven en in mijn eigen leven heb ik dat ook meegemaakt, soms moet je even door een woestijn heen. Dat zijn momenten waarin God je echt aan het vormen is. En waarin hij je totaal afhankelijk laat zijn van Hem en jou. Zo van: ik heb gewoon helemaal niks meer, nu moet U er wel zijn, nu moet ik U wel vertrouwen." (Barend, 2014)

Er zijn nog enkele andere worstelingen te noemen, bijv. de verhouding werk-privé en vragen rondom het lijden in de gemeente. Die zullen echter in het verdere vervolg van deze analyse aan bod komen, omdat zij sterk verbonden zijn met het beroep van de geestelijk leider.

4.3 Gemeenschappelijke spiritualiteit

Na het bespreken van de persoonlijke spiritualiteit, beschrijven we in het volgende deel de gemeenschappelijke spiritualiteit. De vraag die in dit deel van onze analyse centraal staat is ‘hoe geven geestelijk leiders gemeenschappelijke spiritualiteit vorm?’. Waarom worden de geestelijke praktijken op deze wijze vormgegeven en hoe heeft de pastor zich daarin ontwikkelt? We beginnen te analyseren waar zij zich praktisch mee bezig houden en met welke gemeenschappelijke geestelijke praktijken we deze bezigheden kunnen verbinden. Vervolgens willen we kijken naar hoe de leider zijn eigen rol ziet binnen dit geheel van gemeenschappelijke geestelijke praktijken en met welk doel hij deze praktijken vormgeeft binnen de gemeente. Daarnaast analyseren we de vreugden, de moeiten en de spanning tussen droom en werkelijkheid. We besluiten met te kijken naar de ontwikkeling van de pastor, waarbij studie en levenservaring een belangrijke rol spelen.

4.3.1 Praktische bezigheden

Alvorens we kijken naar de geestelijke praktijken is het goed om een indruk te krijgen van waar de leiders mee bezig zijn aan praktische bezigheden. De respondenten zijn allen in bepaalde mate betrokken bij pastorale gesprekken. Ook leidden zij allen vieringen of hebben zij dat regelmatig gedaan. Bij vieringen denken we aan zondagdiensten, trouw- en rouwdiensten. Een aantal leiders geven naast de vieringen op zondag ook nog onderwijs op doordeweekse dagen. Een klein aantal leiders is betrokken op bestuurlijk niveau bij de gemeente, sommigen meer dan zij gehoopt hadden.

“Ik ben, en dat vind ik wel eens jammer, veel met de organisatie bezig, het nadenken over visie.” (Gerrit, 2014).

In grotere gemeenten valt op dat de geestelijk leiders met name bezig zijn met het toerusten van leiders die onder hen staan. Zij voeren wel zo nu en dan pastorale gesprekken als er heftige gevallen zijn. Belangrijk om op te merken is dat bepaalde praktische bezigheden opgevat kunnen worden als geestelijke praktijk afhankelijk van de theologische visie op geestelijke praktijken. Zo is er dus ook overlap tussen praktische zaken en geestelijke praktijken; met name in de preekvoorbereiding is deze overlap sterk terug te zien. Het is praktisch boeken lezen en de Bijbel doorspitten voor informatie, deze praktische stap is echter ook direct geestelijk in de zin dat zij persoonlijke transformatie op het oog heeft. De pastor wil gevormd worden door de lezing in de Bijbel.

4.3.2 Gemeenschappelijk geestelijke praktijken

Binnen de geestelijke praktijken van de gemeente kunnen we, zoals te lezen in §2.3.3.c, onderscheid maken tussen praktijken binnen groter en binnen kleiner verband. De meeste respondenten spreken over de prediking als zijnde hun hoofdtaak, hun voornaamste bezigheid. Zij reserveren hier ook tijd voor in hun agenda. Hoe vaak zij preken varieert van één keer tot drie keer per maand. Dit gaat voor een aantal leiders gepaard met onderwijzen buiten de zondagdiensten om. Naast prediking zijn de pastors ook bewust bezig met liturgie en aanbidding.

Eén van de eerste dingen die opvalt is dat alle pastors aangeven dat spiritualiteit een plaats krijgt in de voorbereiding van hun prediking, los van de exegese. De geestelijke praktijk van de studie gaat zoals aangegeven niet in eerste plaats om exegese maar veel meer om het laten bezinken van bepaalde gedeelten, dit benoemen geestelijk leiders als belangrijk in de voorbereiding van de prediking. Daarnaast geven zij aan een tijd apart te zetten voor ofwel meditatie of gebed. Ook geeft de meerderheid van de pastors aan geïnspireerd te worden voor een prediking in de natuur.

“Je hebt gewoon, noem het maar vakwerk, gewoon Bijbel lezen, exegese doen, goed beslagen ten ijs komen. Maar in hoeverre gaat het door jezelf heen? En in hoeverre geef je God gelegenheid om tot jou te spreken middels die woorden? Dus wandelingen door de natuur zijn voor mij dat geestelijke stukje.” (Victor, 2014)

Binnen kleiner verband valt te denken aan het voeren van pastorale gesprekken en het begeleiden en toerusten van gemeenteleden en in het geval van grotere gemeenten het toerusten van groepsleiders en het voeren van gesprek in complexe pastorale situaties. Binnen deze gemeenschappelijke geestelijke praktijken zien we ook enkele persoonlijke praktijken terugkomen. Te denken valt aan stilte, meditatie en het organiseren van retraites. Tijdens een dergelijke retraite kan er ook sprake zijn van een speciale aandacht voor gebed of vasten. Bidden en vasten komt ook terug in geval van genezings- of bevrijdingspastoraat.

“Ook in complexe bevrijdingssituaties, waar je echt demonie tegen komt. Daar maakt een voorbereiding van bidden en vasten het verschil.” (Sake, 2014)

4.3.3 De rol van geestelijk leiders

We zullen nu inzoomen op hoe de leiders de eigen rol en verantwoordelijkheid beschouwen binnen dit geheel van gemeenschappelijke geestelijke praktijken. Allereerst bespreken we de rol van de leider, waarbij we antwoord geven op vragen als: ‘hoe verhouden deze geestelijke leiders zich tot de gemeenschap?’ en ‘welke leiderschapvisie dragen deze leiders uit?’. De geestelijk leiders zijn gevraagd om hun eigen rol ten opzichte van de gemeenschap beeldend te beschrijven. Dat gaf de volgende resultaten. Het meest gebruikte beeld is dat van de pastor als herder, dat impliceert de gemeente als kudde. De meeste pastors verbinden dit beeld met zorg dragen voor de gemeenschap, een enkele pastor zag hierin ook zijn faciliterende rol t.o.v. de gemeenschap, het leiden van de schapen naar nieuwe, groene weiden.

“De pastor moet de gemeente naar groene weiden brengen. Dan kan het zijn dat de gemeente zegt: hier is het goed, laten we hier blijven en dat de pastor toch denkt, verderop is het beter [...] dat je de gemeente faciliteert om plekken te vinden waar ze kunnen groeien.” (Lambert, 2014)

Opvallend is dat drie van de acht respondenten zichzelf zien als deel van de groep waaraan zij leiding geven. Zij gebruiken daarvoor beelden als de gids, de aanvaller en de generaal, die allen tegelijkertijd deel zijn van de groep, alsook een leidinggevende positie innemen binnen de groep. Het typische aan deze beelden is dat zij allen een visie op leiderschap communiceren die impliceren dat de leider voorgaat, vooraan staat of voor de groep uitgaat.

“De pastor was voorheen, dus in de klassieke variant zeg maar, de docent voor de klas. Ik ben meer [...] de generaal die voor de troepen uitgaat.” (Evert, 2014)

Er zijn ook respondenten die zichzelf meer herkennen in wat in bovenstaand citaat wordt geduid als de klassieke variant, namelijk de leraar. Eén geestelijk leider ziet zichzelf met name als leraar en daarnaast als herder. Ook is er één pastor die zichzelf met name als coach van het team ziet en een andere leider die merkt dat van hem verwacht wordt dat hij als coach fungeert, maar dat hij meer de aanvaller binnen het team is, onderdeel van het geheel.

We merken op dat er een gemeenschappelijke drijfveer aanwezig is bij deze leiders om zorg te dragen voor het geestelijk welzijn van de gemeenschap. Hoe het best voor dit welzijn gezorgd kan worden, wordt op verschillende manieren ingevuld, waarbij we een grof onderscheid kunnen maken tussen leiders die kiezen voor meer nabijheid of meer distantie t.o.v. de gemeenschap.

“Er moet een gezonde dynamiek zijn tussen nabijheid en afstand. [...] Dus wat belangrijk is bij het leiderschap, is een gezonde mate van distantie. En je ziet dat men daar vaak de fout in gaat.” (Gerrit, 2014)

4.3.4 Het doel van geestelijk leiderschap

In deze paragraaf verwoorden we de gedachten die de leiders hebben over hun doel voor het geestelijk leven van gemeenschap. Opvallend is dat de ene leider meer in termen van doelen en doelgericht leiderschap denkt dan de andere leider. Belangrijk om te vermelden is dat het ons hier gaat om spirituele doelen, dat betekent dat het doel niet per se concreet hoeft te zijn. Het zou ook een vergezicht of droom voor de gemeente kunnen zijn. Zoals te lezen in onderstaand citaat hadden verschillende leiders duidelijke geestelijke doelstellingen voor de gemeenschap.

“Ik vind discipelschap enorm belangrijk. Want discipelschap omvat voor mij alles in het christelijk leven.” (Barend, 2014)

“De droom was in het begin dat we eenparig God zouden loven. Toen zei ik: nou nu lukt het wel met 90-95% van de gemeente [...] Mijn grootste wens is nu dat als er iemand binnenkomt [...] dat ie zegt van: werkelijk de levende God is in jullie midden. Dat is mijn enige doel.” (Lambert, 2014)

De meer missionair ingestelde pastors herkenden zich vooral in de visie dat de gemeente toch maar niet te veel op zichzelf gericht moest zijn, maar met name er was voor diegenen die Christus nog niet kennen. Eén uitspraak geeft mooi de balans tussen deze twee polen weer, op de vraag met welk doel hij geestelijke praktijken in de gemeente integreert gaf hij het volgende antwoord:

“God te kennen en bekend maken.” (Sake, 2014)

Bij het omschrijven van het doel van de geestelijke praktijken kunnen we een tweedeling maken tussen leiders die zich meer richten op toerusten en leiders die zich meer richten op faciliteren. De visie dat geestelijke praktijken vooral gefaciliteerd moeten worden legt meer nadruk op de individuele verantwoordelijkheid voor spirituele vorming van de gelovige.

“Dus ik ben er niet om het werk te doen, maar ik ben er om de heiligen toe te rusten om het werk te doen. [...] Voor een grote groep kun je dat eigenlijk alleen maar faciliteren en kun je dat zelf niet zo goed doen.” (Evert, 2014)

4.3.5 Vruchten van het werk

De grootste vreugde in het werk wordt over het algemeen ervaren wanneer gemeenteleden tot groei en bloei komen binnen de gemeenschap. Wanneer God merkbaar aanwezig is. De ervaring van Gods aanwezigheid is ook bij persoonlijke spiritualiteit een belangrijk thema. Wanneer de nabijheid van God ook in de gemeenschap wordt ervaren, geeft dat extra motivatie. Een aantal leiders ervaart Gods nabijheid wanneer mensen hun toewijding aan Christus vergroten; of als leden geestelijk groeien en daarvan kunnen getuigen.

“Als je individuen spreekt en mensen prachtige getuigenissen geven van veranderingen in hun leven.” (Victor, 2014).

“De vreugden dat is het zien van mensen die een doorbraak meemaken in hun geestelijk leven. Mensen die echt stappen zetten en waarbij je ziet een grotere toewijding aan de Here Jezus, nou daar ben ik dan echt ontzettend dankbaar voor.” (Herbert, 2014).

Anderen hebben het gevoel van een succeservaring wanneer gemeenteleden hun gaven en talenten inzetten tot opbouw van de gemeente.

“Wat ik heel tof vind om te doen is mensen op hun plek te zetten. Van wat is hun gave en talent en hoe kunnen zij zeg maar tot volle ontplooiing komen?” (Kees, 2014).

De geïnterviewde geestelijk leiders gaven voornamelijk aan het bijzonder te vinden om de gemeente, het lichaam van Christus, te mogen dienen als professie, zij zagen dit als een groot voorrecht. Tegelijkertijd is kerkelijk werk soms ook wel eens lastig, als pastor heeft men ook te maken met een harde werkelijkheid

4.3.6 De harde werkelijkheid

Het zijn van een geestelijk leider geeft ook verantwoordelijkheid. Pastors omschrijven dat zelf als een spanningsveld, omdat dit niet altijd even goed lukt. Ze zijn een voorbeeld voor de gemeenschap, maar hebben zelf ook te maken met menselijk falen. Er zijn hoge verwachtingen van de pastor. Hij wordt verwacht bij veel verschillende activiteiten aanwezig te zijn, vaak ook in de avonduren. Mensen verwachten duidelijke leiding van de geestelijk leider, echter wanneer ze deze leiding ontvangen willen ze er niet naar luisteren.

“De gemeente wil een schaap met vijf poten” (Evert, 2014).

In dit werkpatroon kan het aangeven van grenzen wel eens lastig zijn. Een groot aantal leiders geeft aan dat het werk niet ophoudt. Hier zullen we later nog meer over schrijven onder ‘burn-out’. Ook zijn er vragen rondom de eigen bekwaamheid van de leider om voor te gaan.

“Waar loop ik tegenaan? Dat ik aan de ene kant zeg ‘lees je bijbel, bid elke dag’ en vervolgens aan het einde van ongeveer elke week kan concluderen dat het me niet de hele week gelukt is [...] dan hoor ik dat iemand zegt ‘voorbeeld’, nou dan denk ik dat er nog wel wat betere voorbeelden zijn.” (Victor, 2014)

Verder is het lijden dat men ziet in de gemeente een deel van de harde werkelijkheid van de pastor. Eén geestelijk leider noemde specifiek dat het lijden een grote vraag in zijn geloofsleven is. In het pastoraat komt men hartverscheurende dingen tegen.

“Ik worstel wel met vragen over het lijden in deze wereld [...] denk bijvoorbeeld aan de armoede in Moldavië [...] Ik kan dat soort situaties moeilijk rijmen met de almacht van God.” (Gerrit, 2014)

Drie van de acht respondenten hebben aangegeven burn-out klachten te hebben ervaren. Waarvan één iemand net geen burn-out had, maar er wel dicht tegenaan zat. Eén pastor gaf aan een heftige vorm van burn-out te hebben gehad na een lange activiteiten stroom.

“M’n burn-out was dusdanig heftig dat ik heel veel geheugenverlies had en concentratieverlies, ik kon niet meer lezen. Het duurde een half jaar voor ik weer iets kon lezen. En toen ben ik begonnen om vijf minuten per dag in de stilte met God alleen te zijn. Geluid kon ik ook niet meer verdragen. Ik zat heel veel in een stil kamertje. En daar ben ik weer begonnen met lezen en bidden.” (Sake, 2014)

Hij omschrijft deze periode, hoewel fysiek gezien tragisch, als zeer vormend voor het geestelijk leven. Een andere pastor heeft een aantal jaar in diepe eenzaamheid geleefd en geeft aan dat deze periode bijgedragen heeft aan zijn spirituele vorming.

We zien dat de verhouding tussen werk en privé, of activiteit en rust, speciale aandacht verdient. De balans tussen deze twee is ofwel moeilijk vast te houden ofwel volledig afwezig. Dit heeft gevolgen voor de mate waarin je je privé situatie meeneemt in bijvoorbeeld geestelijk praktijken als pastoraat en onderwijs.

4.3.7 Verhouding werk-privé

Dat het wel eens lastig is om de verhouding tussen werk en privé gezond te houden is inherent aan de spanningsvelden zoals hierboven omschreven bij harde werkelijkheid. We merken hier op dat een aantal respondenten werk en privé als een geheel zien en dat waarderen als zijnde authentiek leiderschap. Beroepsmatig bezig zijn met spiritualiteit wordt dan gezien als voorrecht, men is er immers in het privé leven ook mee bezig. De drive die men al had om geestelijke groei te stimuleren, wordt nu beroepshalve gevraagd.

Als het gaat om het bevorderen van het eigen geestelijk leven, dan wordt dat door de meeste leiders ook gezien als deel van het werk. Zij geven aan binnen werktijd tijd te nemen om bij God te zijn of stille tijd te houden. Sommigen gaan zover te zeggen dat het werk zonder moment van stille tijd niet vol te houden is. Wanneer we hen vroegen hoe dat gewaardeerd werd, dat zij tijdens werktijd stille tijd hielden, dan gaven zij aan dat dit door zowel bestuur als gemeente werd toegejuicht. Andere geestelijk leiders gaven aan dat tijd apart zetten voor stille tijd niet zo zeer nodig is, het zit namelijk door de verschillende gemeenschappelijke praktijken heen verweven. Zo kan men bijvoorbeeld in een tijd van voorbereiding op een pastoraal gesprek, ook zelf gevormd worden.

“Vroeger heb ik wel gedacht, geestelijk leven zou moeten inhouden dat je eigenlijk iedere dag een half uur in de Bijbel zit te lezen, en zit te bidden. Die vaste momenten van stille tijd en niets anders. Daar ben ik niet zo goed in. [...] bij mij is het meer tijdens m’n werk.” (Lambert, 2014)

Wat betreft het delen van ervaringen uit het persoonlijk leven in pastorale situaties zeggen een aantal respondenten dat zij hier terughoudend in zijn. Zij geven aan dat de geestelijk leider niet te veel van zichzelf in het pastoraat moet geven, want dan zou het pastorale gesprek mogelijk meer om de pastor dan om de pastorant draaien. En dat geldt ook vice versa, zij nemen informatie uit het pastorale gesprek niet mee naar huis. Ze doen dat om te voorkomen dat het privéleven verstoord wordt door allerlei beroeps gerelateerde zaken. De ervaring leert, zo zeggen zij, dat er dan weinig ruimte thuis is om elkaar beter te leren kennen als partners, het gaat altijd over het werk. De meeste respondenten zien juist ook wel de meerwaarde van het meenemen van het privé leven in werksituaties. Zij geven gemeenteleden een kijkje in hun eigen leven. Ze delen eigen succeservaringen, menselijk falen en zoeken naar God.

“Dan laat ik ook iets van mijn eigen kwetsbaarheid zijn. Dat relateert enorm, door de jaren heen hebben talloze mensen dat tegen me gezegd; je laat iets van jezelf zien, daardoor laat je ons, onszelf zijn.” (Sake, 2014)

Tegelijkertijd geven ook deze pastors aan dat je niet eindeloos met jezelf kunt aankomen en dat er grenzen zijn aan de eigen inbreng van de pastor. Het wordt ingebracht wanneer de pastor dat een waardevolle toevoeging acht voor het pastorale gesprek.

“Er moet een gezonde dynamiek zijn tussen nabijheid en afstand.” (Herbert, 2014)

4.4 Spirituele vorming

De spirituele vorming die de geestelijk leiders hebben doorgemaakt, is in deze analyse al heel wat aan bod gekomen. Hier volgt een samenvatting die ook dient als overzicht om te overzien hoe de leiders zich hebben ontwikkeld en wat daaraan opvalt. De volgende vragen proberen we te beantwoorden: Hoe zijn de geestelijk leiders door hun opleiding en loopbaan heen spiritueel gevormd? Welke momenten hebben bijgedragen aan deze spirituele vorming? We hebben de leiders gevraagd te reflecteren op de mate waarin boeken, conferenties/retraïtes, opleiding/cursussen en relaties hebben bijgedragen aan hun spirituele vorming. Alvorens we dit vroegen hebben we de open vraag gesteld: wat heeft het meest bijgedragen aan uw spirituele vorming?

Een aantal geestelijk leiders geeft dan antwoorden die we in bovenstaande vier categorieën kunnen plaatsen. Wat echter opviel is dat twee van de respondenten als antwoord gaven dat voor hen de confrontatie met de harde werkelijkheid en het lijden het meest vormend zijn geweest voor hun geestelijk leven. De meeste anderen benoemden dat niet zo expliciet, maar toonden in hun verhaal aan dat dit principe ook voor hen gold.

“In ons leven hebben de dieptepunten een ingrijpender vormende werking gehad dan de hoogtepunten. Hoogtepunten hebben vaak wel iets van een vluchtig karakter. Je kunt het ervaren maar je kunt het ook wegduwen, maar de dieptepunten kun je niet wegduwen. Je moet ermee omgaan, je moet volhouden.” (Sake, 2014)

Dit zouden we bijna als een extra categorie kunnen toevoegen: in hoeverre hebben periode van lijden en het leren omgaan daarmee, een toegevoegde waarde gehad in uw geestelijk leven?

Als we nu eens kijken naar de categorie boeken dan merken wij op dat deze, los van de Bijbel, vaak niet genoemd wordt. Als deze wel genoemd wordt is het na doorvragen en dan vaak als tweede of derde punt in volgorde van belangrijkheid. Geestelijk leiders noemen biografieën als meest inspirerend met betrekking tot hun spirituele vorming.

Het onderwerp conferenties/retraites wordt door meer dan de helft van de pastors benoemd als belangrijke bron van inspiratie voor het geestelijk leven. Daarin wordt vooral de combinatie tussen het persoonlijk contact met God en het contact met mededeelnemers als vormend ervaren. Ook wordt het, zoals duidelijk werd bij het bespreken van de persoonlijke spiritualiteit, als zeer verrijkend ervaren wanneer men in contact komt met christenen vanuit een andere geloofstradities. Naast het contact wordt ook het beoefenen van geestelijke praktijken vanuit andere tradities als verrijkend ervaren.

We hebben de respondenten ook bevraagd op de mate waarin hun opleiding heeft bijgedragen aan de vormgeving van hun geestelijke leven. De geestelijk leiders concluderen zelf dat daar erg weinig aandacht voor was. Degenen waarbij de opleiding wel enige aandacht aan geestelijke vorming besteedde, hebben vooral het praktische gewaardeerd; het aanleren van bepaalde vormen, die men vervolgens zelf in de praktijk kon brengen.

“Dat was heel strikt toen nog. We mochten niet met meisjes omgaan. Allemaal rules en dergelijke, op de klok leven. En weetje het heeft me in de zending enorm geholpen. Op de klok stille tijd houden. Ik zeg niet dat het allemaal zo moet, dat wil ik niet zeggen, maar het heeft wel bijgedragen aan mijn vorming.” (Gerrit, 2014)

Bovenstaande pastor omschrijft het vormende aspect van de opleiding als strikt. Het heeft hem geholpen om op deze manier het geestelijk leven op te bouwen. Dit is iets wat we bij meerdere leiders tegenkomen, het strakke vormgeven van geestelijk leven volgens een stramien. Dit wordt niet door alle pastors positief gewaardeerd. We zien dan ook dat het voorschrijven van een bepaald geestelijk leven niet altijd het gewenste effect heeft.

“Je stille tijd dat moest ’s ochtends plaatsvinden en je moest opstaan en dan Bijbel lezen en heel veel bidden, weet je wel? Dus als je dat op orde had, dan had je een goed geestelijk leven. En dan kom je erachter dat een aantal mensen soms in de natuur, en dat aanbidding ook veel breder is dan op die manier. De katholieken hebben een hele mooie spiritualiteit, heel zuiver. Dat spreekt mij ook erg aan.” (Kees, 2014)

Het doorspitten van de Bijbel en het memoriseren van Bijbelteksten wordt door een klein aantal voorgangers genoemd als vormend. Sommigen betreuren hoe weinig echt de Bijbel volgens hen nog open gaat in theologische opleidingen. Juist deze kennis van de Bijbel wordt benoemd als goede voorbereiding op de gemeenschappelijke geestelijke praktijken als het leiden van vieringen en het houden van preken.

“Ik heb de zegen dat ik teksten uit mijn hoofd heb moeten leren, daar heb ik nog steeds profijt van.” (Kees, 2014).

Tot slot zijn een aantal geestelijk leiders van mening dat opleidingen soms te veel insteken op het cognitieve, ten koste van het sociaal-emotionele en het geestelijke.

“Daar doe je als opleiding goed aan om eerst theorie te geven, maar daarna als opleiding gezamenlijk aan de slag gaan.” (Victor, 2014).

4.5 Afronding

Met deze laatste beschrijving van spirituele vorming van de respondenten, zijn we aan het einde gekomen van deze analyse. We hebben gezien hoe geestelijk leiders hun persoonlijke spiritualiteit vormgeven en waar zij bij dat vormgeven tegenaan lopen. Ook zagen we vanuit welke motivatie zij investeren in hun geestelijk leven en relatie met God.

Daarna hebben we de manier waarop geestelijk leiders gemeenschappelijke spiritualiteit vormgeven geanalyseerd. We benoemden de verschillende taken en rollen van de leiders. Daarnaast was er aandacht voor de harde werkelijkheid en de moeiten waar geestelijk leiders mee te maken krijgen.

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we de conclusies van ons onderzoek. We voegen de resultaten uit hoofdstuk 2, 3 en 4 bij elkaar met het oog op wat dit zou kunnen betekenen voor de geestelijke vorming van studenten. Hiermee geven we antwoord op de probleemstelling: ‘Hoe geven geestelijk leiders hun persoonlijke en de gemeenschappelijke spiritualiteit vorm en wat betekent dat voor de spirituele vorming van studenten tijdens de opleiding GPW?’

5.2 Het belang van geestelijk leven

Zowel vanuit de literatuur als vanuit de interviews hebben we het belang van het eigen geestelijk leven van de geestelijk leider ontdekt. Niet alleen levert het hem veel op voor zijn werk, we zien ook een existentieel verlangen dat ten grondslag ligt aan het willen vormgeven van het eigen geestelijk leven. Kernwoorden daarin zijn, relatie met God en het verkeren in Zijn aanwezigheid. Persoonlijke spiritualiteit begint bij het verlangen van iedere christen om in de relatie met God te investeren, als antwoord op het werk dat God door Zijn Zoon heeft gedaan. Het antwoord op de vraag waarom geestelijk leven belangrijk is, start met de belijdenis dat het niet in eerste instantie draait om wat het oplevert, maar dat geestelijk leven bij God vandaan komt en de mens daarop alleen maar kan antwoorden. Geestelijk leiders erkennen deze constatering; investeren in persoonlijke spiritualiteit is geen arbitraire keuze, maar ontstaat vanuit een existentieel besef dat God er is én het verlangen om in Zijn nabijheid te zijn.

Voortbordurend op deze fundamentele opmerking zien we ook allerlei aspecten van de persoonlijke spiritualiteit die een positieve invloed hebben op het werk van de geestelijk leider. Geestelijk leven levert ook wat op. (1) Allereerst helpt het geestelijk leiders om staande blijven in een werkcontext die veeleisend en intensief is. Een burn-out kan niet één-op-één voorkomen worden, maar geestelijk leven heeft wel een preventieve werking met betrekking tot het ontstaan van een burn-out. Dat preventieve wordt tastbaar in het ontvangen van rust en energie door middel van bijvoorbeeld retraits en wandelingen in de natuur, maar ook in kracht en moed om spannende of moeilijke zaken in de gemeente op te pakken. (2) Daarnaast is de ervaring dat God bestaat of betrokken is bij het leven van het individu een motivatie om het werk als geestelijk leider vol te houden en te investeren in de gemeenschap. (3) Ook is spiritualiteit een bron van inspiratie voor de geestelijk leider. In zijn werk put hij rijkelijk uit zijn eigen geestelijk leven.

Beiden, de literatuurstudie en de analyse van de interviews, getuigen onmiskenbaar van het grote belang van het geestelijk leven van de geestelijk leider. Dat begint met een existentieel verlangen om bij God te zijn, maar wordt ook tastbaar in het ontvangen van kracht, rust, inspiratie en motivatie om goed te kunnen functioneren.

5.3 Een eigen weg gaan

Geestelijk leven ontstaat niet zomaar, het ontwikkelt zich door de loop van de tijd. Dat geestelijk leven bestaat niet uit één groot pakket van regels en verwachtingen. In tegendeel, ontdekken heeft de connotatie dat er nog onbekend gebied is. Spiritualiteit is namelijk veelkleurig in de zin dat ze niet zozeer voorgeschreven kan worden, maar eerder door het individu ontdekt moet worden. Het individu dient zijn eigen weg te gaan. Daarvan getuigden alle geestelijk leiders die we geïnterviewd hebben. Dat betekent echter niet dat spiritualiteit, hoewel ervaren door het individu, los mag worden gezien van de gemeenschap. Het vinden van de eigen weg komt juist tot zijn recht in de gemeenschap en bloeit voornamelijk op door middel van betekenisvolle relaties. Spiritualiteit is

relationeel van aard. De eigen weg moet dan ook niet zozeer individualistisch opgevat worden, zij is er altijd één van navolging, de navolging van Christus. Het gaat bij het vinden van de eigen weg niet om een aansporing om individualistisch of zelfgericht te worden. Een eigen weg vinden betekent dat de individu het eigen geestelijk leven inkadert en inkleurt. Sterker nog, de eigen weg wordt gevonden binnen de gemeenschap. De relaties binnen de gemeenschap blijken van grotere vormende waarde te zijn dan de kennis die binnen deze relaties wordt overgedragen. In tegenstelling tot het vergaren van allerlei theologische of geestelijke kennis, waar vaak aan gedacht wordt, blijkt dat vooral de input van mentoren en geestelijk begeleiders als zeer vormend wordt ervaren. Hiermee zeggen wij niet dat theologische kennis onbelangrijk voor de geestelijk leider is, wel concluderen we dat ze weinig bijdraagt aan de benodigde spirituele vorming. Op basis van dit onderzoek stellen we formatie is belangrijker dan informatie. Voor spirituele vorming betekent dit dat geestelijke begeleiding essentieel is in dit proces van vorming.

Geestelijk leven kan gezien worden als een weg door bergen en dalen in de zin dat zij hoogte- en dieptepunten kent. Bij hoogtepunten valt te denken aan momenten waarin men succesvol is in het onderhouden van de geestelijke disciplines, gebeden verhoord worden en er een sterk besef is van Gods nabijheid. Er zijn echter ook dieptepunten, perioden waarin God op afstand lijkt te zijn: woestijnperioden, momenten van eenzaamheid, menselijk falen en zonde in de gemeente. Gaan door de dalen van het geestelijk leven wordt ervaren als een worsteling. Het is juist deze worsteling die als zeer vormend wordt ervaren voor het geestelijk leven. Vanuit de literatuur kan men de indruk krijgen dat het geestelijk leven gaat om het ervaren van hoogtepunten, momenten van waarin de aanwezigheid van God ervaren wordt. Echter hoogtepunten blijken in de praktijk vaak van tijdelijke duur en vereisen weinig doorzettingsvermogen en volharding. Als het geestelijke leven met een boom vergeleken mag worden, dan zijn de dieptepunten de perioden waarin de boom wortels krijgt een fundament om op verder te bouwen. Door degene die figuurlijk gesproken door een dal heen gaat, wordt het vaak niet ervaren als een kans om te komen tot verdere spirituele vorming. Het is dan wenselijk dat er iemand van buitenaf meekijkt en overzicht biedt. Daarvoor zijn leiders, of gidsen, nodig die dergelijke ervaringen weten te interpreteren. Zo kunnen juist de dal-ervaringen van het geestelijk leven, mogelijkheden bieden om te komen tot verdere groei.

5.4 Experimenteren binnen veilige kaders

Het krijgen van duidelijke richtlijnen over hoe het geestelijk leven wel en niet vormgegeven zou moeten worden blijkt echter niet altijd het gewenste resultaat op te leveren. Wanneer tijdens de theologische opleiding bepaalde praktijken werden vastgelegd en ingekaderd heeft dat voor de meeste geestelijk leiders negatieve uitwerkingen gehad. Het had dan tot gevolg dat men zich blindstaarde op de eigen traditie. Ook ging het niet voldoen aan de gestelde verwachtingen vaak gepaard met gevoelens van schuld en falen. De oplossing hiervoor ligt in het experimenteren binnen veilige kaders. Veel leiders omschrijven faciliteren dan ook als een belangrijke taak.

Experimenteren is inherent aan het vinden van een eigen weg. Het is nodig om niet alleen te horen over, maar ook deel te nemen aan (*experience*) verschillende praktijken. Het is belangrijk te experimenteren met praktijken uit de breedte van de christelijke traditie. Bijv. binnen bepaalde kerkstromingen is het minder gebruikelijk om te vasten, het is waardevol om daar dan eens mee te experimenteren. Experimenteren blijft niet beperkt tot de praktijken zelf maar heeft ook betrekking op het scheppen van randvoorwaarden zoals tijd, structuur en ruimte. Wanneer op de dag (ochtend/avond) en hoe vaak maak je tijd voor je relatie met God? Hoe lang neem je daar dan voor? Daarin mag gezocht worden naar een eigen weg.

Het experimenteren is niet van alles proberen. (1) Het gaat om het beoefenen van de christelijke spiritualiteit, dat duidt al een bepaald kader aan dat gevormd wordt door de Bijbel en de christelijke traditie. Daarnaast is (2) praktisch onderwijs nodig. Wanneer bijvoorbeeld bij het vasten geen

praktisch onderwijs gegeven wordt, dan kan dat resulteren in fysieke of mentale klachten. Door kaders kunnen excessen voorkomen worden. (3) Mentoren kunnen hier aan bijdragen omdat zij vanuit hun levenservaring wijsheid kunnen delen en zodoende ook kaders kunnen geven. Naast kaders zijn er ook nog bepaalde voorwaarden voor christelijke spiritualiteit. Ten eerste vraagt het een mate van discipline en tijdmanagement. Daarnaast zien we ook dat van de geestelijke praktijken, gebed en studie in ieder geval door alle leiders beoefend worden.

5.5 Leiden en begeleid worden

Eerder concludeerden we dat het geestelijk leven van de pastor en zijn werk nauw met elkaar verbonden zijn. Geestelijk leiders moeten zichzelf meenemen in het werk, authentiek zijn, maar niet zichzelf aan de gemeenschap opdringen. Wanneer leiders hun eigen (geestelijk) leven sterk meenemen in het beroep, dan kan dat ervoor zorgen dat privé en werk op een gegeven moment niet meer gescheiden zijn. Vaak gaat ten koste van de thuissituatie van de pastor. Een ander gevolg kan zijn dat de leider minder vanuit zijn professie en meer vanuit zijn persoon wordt gezien. Op die manier kan het zijn dat er afbreuk wordt gedaan aan een gezonde van autoriteit en afstand tot de gemeente. Het zichzelf verbinden met de gemeenteleden is tegelijkertijd nodig en heeft als positief gevolg dat er herkenning ontstaat vanuit de gemeenschap en dat stimuleert tot verdere geestelijke groei. De leider kan delen vanuit zijn eigen ervaring en mag daarin ook laten zien dat hij faalt en te maken heeft met menselijke gebreken.

Vanuit de interviews blijkt dat geestelijk leiders deze spanning herkennen. Zij benadrukken daarom dat een gezonde mate van distantie ten opzichte van het beroep en de gemeente belangrijk is om het werk vol te houden. In de literatuurstudie vonden we vooral het belang van nabij-zijn en niet zozeer van het nemen van afstand. De respondenten geven echter aan dat distantie belangrijk is voor henzelf en voor de veiligheid in pastorale situaties. Het voorkomt ook dat de pastor zichzelf teveel opdringt aan de gemeenschap.

De beelden en woorden die veel van de geestelijk leiders gebruiken om hun eigen rol binnen de gemeente te duiden, komen overeen met het beeld van de gids. Uit bovenstaande alinea blijkt al dat de gids zelf ook niet alles weet en te maken heeft met gebreken. De leider als gids maakt deel uit van de groep. Dit gezegd hebbende kan het voor leiders soms ook belangrijk zijn juist een tegenover te zijn, afhankelijk van context en situatie. Met het opnemen van deze rollen als gids en tegenover is de noodzaak van persoonlijke geestelijke vorming echter niet komen te vervallen. Zij blijft in de meeste gevallen een belangrijk onderdeel van het geestelijk leven van de leider. Hij is dus een gids voor de gemeenschap geworden, maar blijft in zijn eigen geestelijk leven ook een gids nodig hebben. Hij is een geestelijk begeleider, maar ontvangt ook geestelijk begeleiding.

5.6 Samenvatting

Geestelijk leven is belangrijk voor geestelijk leiders. Het praktiseren van dit geestelijk leven is in zichzelf waardevol en gebeurt in een besef dat een geestelijk leven begint bij God zelf en gevormd moet worden. Dit proces van vorming heeft als gevolg dat ieder een eigen weg vindt binnen de spiritualiteit. Deze weg kan men niet aan een ander opleggen en ook kan deze weg individueel bewandeld worden. Aangaande geestelijke vorming trekken we de volgende conclusies.

1. Geestelijk leven komt tot bloei binnen betekenisvolle relaties. Mentoren en geestelijk leiders spelen een essentiële rol in de spirituele vorming van geestelijk leiders.
2. Juist de woestijnperioden in het (geestelijk) leven bieden mogelijkheden om tot verdere groei te komen, mits er geestelijke begeleiding is in dergelijke perioden.
3. Voor het vinden van een eigen weg is het nodig te experimenteren. Een eigen weg vinden is een zoektocht naar *wat* ga ik doen aan geestelijke praktijken? En *wanneer* ga ik daar tijd voor

maken? Dat experimenteren is niet vrijblijvend, maar vind plaats binnen de veilige kaders die de christelijke traditie en mogelijk een begeleider kunnen bieden.

Voor geestelijk leiders is het belangrijk het eigen geestelijk leven te geven in het werk, dit wordt door gemeenteleden ervaren als authentiek leiderschap. De leider moet zich er bewust van zijn dat hij een voorbeeldrol heeft. Dat betekent dat wanneer de leider transparant is over het eigen geestelijk leven dat dit door de gemeenschap kan worden opgevat als een norm voor het geestelijk leven. Wat betreft de rol van de leider omschrijft het beeld van de leider als gids het meest kernachtig waar het bij begeleiden om draait.

6.1 Inleiding

Op basis van de conclusies die we in hoofdstuk 5 beschreven hebben, geven we in dit hoofdstuk enkele aanbevelingen aan de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk van de CHE. Deze aanbevelingen zijn niet tot stand gekomen door middel van een uitgebreide analyse van de opleiding, ze zijn vooral ontstaan vanuit het werkveld. We zien een duidelijk noodzaak voor de opleiding om enkele zaken die door geestelijk leiders naar voren zijn gebracht te overdenken. Om het gesprek over deze onderwerpen op gang te brengen hebben we een zestal aanbevelingen geformuleerd. Na de eerste aanbeveling volgt een stelling, de overige aanbevelingen zullen gevolgd worden door gespreksvragen.

We zien deze stelling en gespreksvragen als hulpmiddel voor de opleiding om over spirituele vorming na te denken. Enerzijds als een spiegel voor en ter reflectie van de opleiding. Anderzijds om na te denken over waar eventuele verbeteringen nodig zijn.

De vragen zijn zo geformuleerd dat zij op diverse manieren en op verschillende niveaus opgevat en beantwoord kunnen worden. Om de vragen echt van waarde te laten zijn, is echter wel een kritische, reflectieve houding nodig. We zijn naar aanleiding van dit onderzoek en onze eigen ervaring van de opleiding van mening dat een simpel 'ja, dat is wel in orde' niet afdoende is. Het zou docenten en betrokkenen vanuit de opleiding sieren wanneer zij kwetsbaar durven zijn in het beantwoorden van de gespreksvragen en voortdurend zoeken naar datgene wat bijdraagt aan de spirituele vorming van studenten.

6.2 Aanbevelingen

Een actief geestelijk leven vormgeven is belangrijk voor geestelijk leiders. Het helpt hen staande te blijven in hun dagelijkse leven en inspireert in de taken die zij moeten uitvoeren. Dat studenten een geestelijk leven opbouwen is niet een vanzelfsprekend gevolg van het opdoen van theologische kennis, maar is vooral een gevolg van een bewust proces van spirituele vorming.

1. Binnen de opleiding is onvoldoende aandacht voor de spirituele vorming van studenten.

Bij spirituele vorming blijkt het vinden van de eigen weg, binnen het geheel van geestelijke praktijken, een belangrijk onderdeel van het geestelijk leven. Het voorkomt dat de student zich schuldig voelt over het niet voldoen aan bepaalde verwachtingen en zorgt ervoor dat de student ontdekt waardoor hij het meest gevoed wordt. De geestelijk leider moet de ruimte hebben om te experimenteren met verschillende geestelijke praktijken, aangemoedigd worden om de spiritualiteit van andere christelijke tradities te ontdekken en dient bevraagd te worden op zijn ervaring daarvan.

2. Is er bij de spirituele vorming van studenten binnen de opleiding voldoende ruimte om te experimenteren en zodoende een eigen weg te vinden?
 - Zo ja, wat draagt daar vooral aan bij?
 - Zo nee, hoe zou dit meer gefaciliteerd kunnen worden?

In het vinden van de eigen weg spelen betekenisvolle relaties een essentiële rol. Toekomstig geestelijk leiders hebben gidsen nodig 1) die delen vanuit hun eigen geestelijk leven, 2) hen verantwoording af laten leggen van bepaalde keuzes en 3) hen leren levensgebeurtenissen geestelijk te duiden. Met name de geestelijke begeleiding van mentoren, coaches en collega's is bepalend in de spirituele ontwikkeling en wordt als leerzaam en inspirerend ervaren.

3. Dragen docenten, als betekenisvolle anderen, voldoende bij aan de spirituele vorming van studenten?
 - Zo ja, welke rol nemen zij daarbij dan aan?
 - Zo nee, hoe zouden zij een positieve bijdrage kunnen leveren aan de spirituele vorming van studenten?

Het relationele aspect van spirituele vorming blijkt van grote waarde voor spirituele vorming en het vinden van een eigen weg. De communicatie over geloof en spiritualiteit, met name met christenen uit andere tradities, ligt aan de basis van deze zoektocht. Dit soort gesprekken blijken uit dit onderzoek vooral plaats te vinden tijdens momenten van bezinning, op conferenties en retraites. Daar is ruimte voor zowel persoonlijke als gemeenschappelijke spiritualiteit. Ook het vormen van gebedsduo's of triades blijkt hieraan bij te dragen.

4. Zijn er binnen de opleiding voldoende, geschikte vormen voor het gesprek over en de bezinning op de eigen spiritualiteit, tussen studenten onderling?
 - Zo ja, binnen welke onderdelen van de opleiding wordt dat gefaciliteerd?
 - Zo nee, hoe zou daar intern en extern (bijv. conferenties en retraites) meer aandacht aan gegeven kunnen worden.

Geestelijk leven kent hoogte-en dieptepunten. Voor veel geestelijk leiders zijn het opvallend genoeg vooral de dieptepunten die hen geholpen hebben in hun geestelijk vorming. Deze perioden hielpen hen te vertrouwen op God los van hoe zij zich voelden en leerden hen door te zetten. De geestelijk leiders zagen op het moment zelf de meerwaarde van deze woestijnperioden niet altijd in, zij werden daarbij vaak geholpen door mentoren die deze perioden als leerzaam wisten te duiden.

5. Komt het vormende aspect van een woestijnperiode binnen de opleiding voldoende aan bod?
 - Zo ja, waar blijkt dat uit?
 - Zo nee, welke bijdrage kunnen docenten leveren zodat studenten deze perioden als vormend gaan ervaren?

Studenten worden opgeleid tot geestelijk leiders. In hun toekomstige werk wordt er van hen verwacht de geestelijke groei van gemeenteleden te bevorderen, zij geven de gemeenschappelijke spiritualiteit vorm. Om dit op een verantwoorde manier te kunnen doen, blijkt het voor geestelijk leiders van essentieel belang om het eigen geestelijk leven op een authentieke manier te integreren in hun werk. Het leren omgaan met de, soms pittige, verhouding die er bestaat tussen werk en privé is een belangrijk aspect van spirituele vorming.

6. Leren studenten tijdens de opleiding voldoende hoe zij hun eigen geestelijk leven kunnen integreren in hun dagelijkse werk?
 - Zo ja, op welke manier is daar aandacht voor binnen de opleiding?
 - Zo nee, hoe kunnen studenten vertrouwd raken met deze verhouding tussen werk en privé?

6.3 Reflectie en vervolgonderzoek

Met het geven van bovenstaande aanbevelingen trachten we het gesprek over spirituele vorming binnen de opleiding op gang te brengen. We zijn ervan overtuigd dat dit onderzoek kan bijdragen aan dat gesprek. De verschillende gespreksonderwerpen komen duidelijk naar voren na de analyse van het literatuuronderzoek en de interviews. Als slot van dit hoofdstuk willen we reflecteren op het onderzoek en beschrijven we enkele mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

De literatuurstudie heeft ons erg geholpen om een duidelijk beeld te krijgen van wat we onder spiritualiteit en geestelijk leiderschap kunnen verstaan. Veel van de onderwerpen die we van te voren hadden onderzocht, kwamen we tegen in de praktijk. Tegelijkertijd ontdekten we dat het onmogelijk is om van te voren alles te dekken of altijd de juiste keuzes te maken. Zo kwamen we er bijv. gaandeweg de interviews achter dat het onderwerp ‘gemeenschappelijke spiritualiteit’ een andere rol speelt in de spirituele vorming van geestelijk leiders dan we dachten. De werkzaamheden van de geestelijk leider hebben zonder twijfel invloed op zijn eigen geestelijk leven, maar het daadwerkelijk beschrijven wat zij doen en hoe zij hierin gevormd zijn vraagt een geheel nieuw onderzoek. In de conclusies van het onderzoek is de focus dan ook meer komen te liggen op de eigen spiritualiteit van de geestelijk leider. Hoewel we dit niet hadden voorzien, denken we dat dit verloop voornamelijk een positieve uitwerking heeft gehad op het onderzoek. De persoonlijke spirituele vorming is het meest tastbaar en heeft het meeste raakvlakken met de spirituele vorming van studenten.

Bij het analyseren van de interviews hebben we verschillende keuzes gemaakt en ontdekkingen gedaan die we kort toelichten. We zien de groep geestelijk leiders die we onderzocht hebben als representatief en voldoende om relevante conclusies op te kunnen baseren, maar tegelijkertijd zijn we onszelf ook bewust van de beperkingen die we ons omwille van tijd en mogelijkheden hebben opgelegd. Bij een evt. vervolgonderzoek zou er meer aandacht kunnen zijn voor de invloed van leeftijd en opleiding met betrekking tot de eigen spiritualiteit. Daarnaast zou er voor een grotere groep geestelijk leiders gekozen kunnen worden, waarbij dan ook meer ruimte is voor traditionele gemeenten (of niet-protestantse). Hun bijdrage is met twee van de acht geestelijk leiders relatief beperkt. Dit heeft gedeeltelijk te maken met ons criterium groei/vitaliteit, op basis van dit criterium zijn we op zoek gegaan naar relevante gemeenten. Een volgend onderzoek zou dit criterium of weg kunnen laten of juist niet groeiende gemeenten als criterium kunnen nemen voor een vergelijkend onderzoek. Ook zou er meer aandacht kunnen zijn voor de breedte van het werkveld. We hebben nu de keuze gemaakt om geestelijk leiders te onderzoeken en op basis daarvan enkele aanbevelingen te formuleren. We vinden GPW'ers ook in het jeugdwerk, pastoraat en als missionair werkers. Hoewel zij allen in bepaalde mate te maken hebben met leiderschap, zou het interessant zijn dit onderzoek op die beroepen toe te passen.

Tot slot zien we ook kansen om enkele uitkomsten verder te onderzoeken. We denken daarbij aan de rol van de docent en de plaats die spirituele vorming binnen de opleiding GPW inneemt. Met betrekking tot deze aspecten gaven we eerder aan dat zij belangrijk zijn om verder te overdenken. Dat zou goed kunnen door er een vervolgonderzoek aan te wijden. Ook de thema's ‘veelkleurigheid’ en het ‘vinden van de eigen weg’ zouden verder geëxploreerd kunnen worden. Deze onderwerpen kwamen we gaandeweg het analyseren van de interviews tegen en zien we als dermate belangrijk dat het zonde zou zijn het hier bij te laten.

In het opleiden van geestelijk leiders is spirituele vorming essentieel. Christelijke spirituele vorming richt zich erop om gevormd te worden naar het evenbeeld van Gods Zoon. Immers, geestelijk voeden kan men alleen vanuit het besef zelf ook nog geestelijk gevoed te moeten worden. Het doorleven van geestelijke praktijken is belangrijker dan het doordenken van theologische kennis als het gaat om spirituele vorming. Vorming is dan een proces, het vinden van een eigen weg onder begeleiding van ervaren gidsen. Voor een opleiding tot godsdienst pastoraal werk biedt dit perspectief.

In de opleiding tot GPW zijn alle benodigde facetten voor spirituele vorming aanwezig: studenten die verlangen naar spirituele vorming en docenten met de nodige ervaring en kennis. Daarbij komt dat er waardevolle relaties zijn tussen docent en student en tussen studenten onderling, een belangrijke voorwaarde voor spirituele vorming. Deze relaties kunnen vormend en verscherpend werken. Het zal soms confronterend zijn, maar zoals men ijzer met ijzer scherpt, zo scherpen mensen zich aan elkaar. Als onderzoekers verwachten we dan ook dat een hernieuwde aandacht voor spirituele vorming het best tot zijn recht zal komen binnen de docent – student relatie en tussen studenten onderling.

Daarvoor is gezonde mate van transparantie vereist van zowel docent als student. Het gesprek over, en met name het praktiseren van spiritualiteit zal nog meer gefaciliteerd moeten worden voor studenten. Binnen de vakken SLO, super- en intervisie zien we mogelijkheden om dit te ontwikkelen. Echter om met de woorden van onze begeleider te spreken: We raken hier iets dat meer fundamenteel is dan een nieuw onderwerp binnen intervisie. Het zou ons dan ook niet verbazen als de opleiding GPW het hele aspect van vorming verder zal moeten integreren, om adequaat in te spelen op de uitdagingen waar aankomend geestelijk leiders voor zullen staan.

“Wie hij al van tevoren heeft uitgekozen, heeft hij er ook van tevoren toe bestemd om het evenbeeld te worden van zijn Zoon, die de eerstgeborene moest zijn van talloze broeders en zusters.” – Paulus (Romeinen 8:29)

- Baarda, B. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhof Uitgevers .
- Berghuis, J. (2010). *De voorganger als tegenover: Leren over loyaliteiten van baptistenvoorgangers in het spanningsveld trouw aan God - trouw aan de gemeente - trouw aan jezelf*. Ede.
- Bisschops, A., Pieper, J., & Putman, W. (2007). *Verterend vuur: Over burnout in het basispastoraat*. Zoetermeer: Meinema.
- Boa, K. (2001). *Conformed to his image: biblical and practical approaches to spiritual formation*. Grand Rapids, Michigan: Zondervan.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Boersema, P. (2008). *Gezag in beweging: Kerkelijk leiderschap tussen tekst en context*. Heerenveen: Protestantse Pers.
- CIP. (2014, mei 2). *Predikanten NGK spreken geloofstwijfels uit*. Opgeroepen op mei 21, 2014, van Christelijk Informatie Platform: <http://www.cip.nl/artikel/41935/Predikanten-NGK-spreken-geloofstwijfels-uit>
- Derkse, W. (2003). *Een levensregel voor beginners: Benedictijnse spiritualiteit voor het dagelijks leven*. Tielt: Lannoo.
- Donders, P., & Ketelaar, J. (2010). *Gezond leiderschap in de kerk: voed en koester je gemeenschap*. Hoornaar: Gideon.
- Doornenbal, R. (2014). De spiritualiteit hausse: rondvlucht en diepteboring.
- Douma, J. (2013). *Geloven met Petrus: Bijbelstudies over geloof en twijfel*. Amsterdam: Ark Media.
- Eeken, H. v. (2011). *Numeri : Leven in de (stads)woestijn*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Erwich, R. (2011). *Handelen in hoop: Geestelijk leiderschap en christelijke presentie in een post-christelijke samenleving*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Foster. (1997). *Het feest van de navolging: geestelijke oefeningen voor een leven in verbondenheid met Christus*. Gorichem: Ekklesia.
- Foster. (2007). *Eén bron, zes stromen*. Ecclesia.
- Grün, A. (2010). *Plezier in je werk*. Kampen: Ten Have.
- Hoek, J., & Paas, S. (2010). *Praktijkgericht: handboek voor de HBO-theoloog*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Howard, J. C. (2014). *Ontdek Lectio Divina*. Hoenderloo: Navigator boeken.
- Keizer, J. (1988). *Aan tijd gebonden: over motivatie en arbeidsvreugde van predikanten*. Den Haag: Boekencentrum.
- Laurentius, B. (1999). *Besef van Gods tegenwoordigheid*. Hoornaar: Uitgeverij Gideon.
- Loyola, I. (2000). *The Spiritual Exercises of St. Ignatius*. Vintage.
- McGrath. (2002). *Christelijke spiritualiteit*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- McGrath. (2008). *Christelijke Theologie: een Introductie*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Nauta, R. (2006). *Paradoxaal leiderschap: schetsen voor een psychologie van de pastor*. Nijmegen: Valkhof pers.
- Nouwen, H. (2008). *Spiritueel begeleiden: Gids voor de lange weg van het geloof*. Tielt: Lannoo.
- O'Brien, R. (1980). *Catholicism*. Minneapolis: Winston Press.
- Osmer, R. R. (2008). *Practical theology: An Introduction*. Michigan: Eerdmans Publishing Co.
- Paas, S., & Boersema, P. (2011). *Onder spanning: Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving*. Utrecht: Kok.
- Peterson, E. H. (2005). *Dragende delen: pastor zijn op authentieke wijze*. Gorinchem: Ekklesia.
- Schwarz, C. (2014). *3 Colors of spirituality*. Ohio: ChurchSmart Resources.
- Spijker, W. v. (1993). *Spiritualiteit*. Kampen: De Groot Goudriaan.
- Trompenaars, T., Voerman, E., & Pronk, P. (2008). *Grenzeloos leiderschap: Zeven dilemma's van Servant Leadership in kaart gebracht*. Amsterdam: Business Contact.
- Van der Meulen, H. (2013). *Om het geheim van het leven: Over spiritualiteit en geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

- Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Visiestuk-GPW. (2014). *Discernment als geestelijke praktijk voor de kerkelijk werker*. Ede.
- Voermans, F. T. (2008). *Grenzeloos leiderschap : Zeven dilemma's van Servant Leadership in kaart gebracht*. Amsterdam: Business Contact.
- Waijman, K. (2000). *Spiritualiteit: vormen, grondslagen, methoden*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Wester, E. (2000). *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Willard, D. (1991). *The Spirit Of The Disciplines: Understanding How God Changes Lives*. San Francisco: HarperOne.
- Yancey, P. (2009). *Teleurgesteld in God*. Vaassen: Medema.

Inhoud

1. Interviewopzet
2. Coderingen
3. Blog

BIJLAGE 1 - Interviewinstructie

Doel van het onderzoek

Een bijdrage leveren aan het gesprek vanuit het lectoraat geestelijk leiderschap over de spirituele vorming van GPW-studenten aan de Christelijke Hogeschool te Ede.

Probleemstelling

Hoe geven geestelijk leiders hun persoonlijke en de gemeenschappelijke spiritualiteit vorm en wat zou dat kunnen betekenen voor de spirituele vorming van studenten tijdens de opleiding GPW?

Inleiding

10 min.

Bedankt dat u tijd heeft vrij gemaakt om deel te nemen aan dit onderzoek, dat stellen we enorm op prijs. We hebben u via de mail al e.e.a. verteld over waarom we dit onderzoek doen en hoe dit interview eruit gaat zien, maar we vinden het fijn om dat toch nog even kort voor de duidelijkheid te herhalen.

We voeren dit onderzoek uit in opdracht van de opleiding GPW, om na te denken over hoe spirituele vorming binnen de opleiding beter gestalte kan krijgen. Om een antwoord te geven op die vraag, interviewen we voorgangers / geestelijk leiders door heel het land. Daarbij onderzoeken we vooral hoe zij hun eigen spiritualiteit vormgeven, wat zij daaruit meenemen bij het uitoefenen van hun functie en waar zij bijv. tegenaan lopen.

We hebben aangegeven dat het interview max. 2 uur duurt, maar als we eerder klaar zijn is dat ook oké. Tijdens dit interview zal ... de leiding hebben, ... zit er bij om de lijn van het gesprek in de gaten te houden en aan te vullen waar nodig. We hebben u verteld dat het interview anoniem is, in de zin dat we geen namen in ons onderzoeksrapport noemen en uw naam loskoppelen van wat u straks gaat zeggen. We zijn vooral op zoek naar een eerlijk en open interview! We zullen e.e.a. opnemen om later verder uit te werken voor ons onderzoek.

Heeft u daarover nog vragen? Zo niet, dan beginnen we graag met wat inleidende vragen:

- i. Persoonlijk: Kunt u wat meer over uzelf vertellen? (bijv. leeftijd, opleiding, aantal jaren werkzaam in de gemeente? Fte's)

Bedankt dat u wat meer over uzelf heeft verteld, fijn om een beeld van te krijgen. We zijn ook benieuwd naar de gemeente en uw werk daarin, maar daar komen we straks op terug.

Eigenlijk interview:

80 min.

Inleiding:

We hebben nu even met u kennis gemaakt en de kaders van het interview aangegeven. Nu willen we graag met u verder kijken naar de vragen waar het echt om draait.

We hebben dit interview opgedeeld in 4 verschillende onderwerpen, topics. Aan elk van die topics is een deelvraag voor ons onderzoek gekoppeld. Aan die lijn van 4 topics willen we graag vast houden, maar daarbinnen is er alle ruimte om enigszins af te wijken.

Laten we beginnen met het eerste topic.

Topic 1: Persoonlijke spiritualiteit

25 min

Hoe ziet het geestelijk leven van een voorganger er uit?

- I. Wat betekent spiritualiteit voor u? Als we het over spiritualiteit hebben, waar denkt u aan? **Doel: Afstemmen**
 - A. *Variatie: Wanneer de respondent er niet uit komt, doorvragen op enkele onderdelen van onze eigen definitie: ervaring van/relatie met God en geestelijk leven.*

Praktijken (oefeningen, disciplines)

- II. Hoe geeft u uw geestelijk leven vorm?
- III. Wat zijn dingen die u '**praktisch**' doet om het vorm te geven? (praktijken)
 - A. *Wanneer de geestelijk leider onderstaande praktijken niet zelf benoemd, daarop bewust doorvragen. Een geestelijke praktijk is ook <onderstaande praktijken>, hoe kijkt u daar tegen aan?*
 - 1. *Gebed (meditatie, stilte)*
 - 2. *Studie (overdenking, alt. vormen)*
 - 3. *Vasten (onthouding)*
 - 4. *Geestelijke begeleiding (interview, mentor (geestelijke vrienden), evt. biecht)*

Ervaring (beleving, gevoel, emotie)

- IV. Welke rol spelen **ervaring** en **beleving** bij deze geestelijke praktijken voor u? Ziet u hierin ontwikkeling door de jaren heen?
- V. Van welke **aard** zijn evt. ervaringen? (meer emotioneel/rationeel/lichamelijk)
- VI. In welke mate **richt** u zich op geestelijke ervaringen? Zijn deze van groot belang? En waarom?

Motivatie (motief, waarom-vraag, overtuigingen)

- VII. Wat **motiveert** u om uzelf met spiritualiteit bezig te houden? (*eigen overtuigingen en ervaringen*)

Effecten, zowel positief (groei, geluk) als negatief (lasten, worstelingen)

- VIII. Als u zou reflecteren op uw eigen spiritualiteit, wat komt er dan boven? (zelfreflectie, wel/niet tevreden)
 - A. Variatie, indien voornamelijk positief:
 - Waar **loopt u tegenaan** bij het vormgeven van uw persoonlijke spiritualiteit? Waar heeft dat mee te maken? (discipline, twijfel, woestijnperiode, drukte)
 - Hoe gaat u om met **teleurstelling** (falen) in uzelf? Wat doet met uw relatie met God?
 - B. Variatie, indien voornamelijk negatief:
 - Levert spiritualiteit u ook iets op?** Zo ja, welke positieve effecten ziet u? Zo, nee waarom houdt u zich er dan mee bezig?

Topic 2: Gemeenschappelijke praktijken

25 min

Hoe dragen leiders bij aan het geestelijk leven van de gemeenschap?

Achtergrond gemeente

- IX. Gemeente: We zijn ook nog wel benieuwd naar iets meer achtergrond over de gemeente waarin u werkzaam bent. (leden, evt. groei, denominatie). Kunt u daar iets meer over vertellen?

Taken (functie, werkzaamheden, rol)

- X. Wat is uw specifieke functie (taken) als leider binnen het geheel van deze gemeente, in relatie tot de anderen (team, teams)?
- A. Wat ziet u nu als de belangrijkste opdracht / opgave / doel in uw functie als leider? (motivatie)
- B. Waaraan is dat te merken?
- XI. Als u uw leiderschap zou moeten beschrijven met een beeld, wat zou u dan kiezen? (*alleen noemen wanneer respondent er niet uit komt: herder, begeleider, coach, manager, leraar, opvoeder, vader, gids*)
- A. Is dit altijd al zo geweest? Hoe heeft u zichzelf daarin ontwikkeld en wat was de rol van anderen?

Droom en werkelijkheid

- XII. Hoe ervaart u het om op deze manier in de gemeente te staan? (*belangrijk, goed door vragen op vreugde en verdriet*)
- A. Variatie: Waar loopt u bij het vormgeven van uw rol binnen de gemeenschap tegenaan? Hoe komt het dat u daar tegen aanloopt?
- B. Variatie: Zou u dat willen veranderen (verdriet? Of meer willen (vreugde)? Zo ja, op welke manier zou u dat anders willen? Zo nee, waarom niet?

Topic 3: Invloed van eigen spiritualiteit op de gemeenschappelijke geestelijke praktijken (GGP)

20 min

Welk verband ziet de leider tussen het antwoord op vraag 1 ('Hoe ziet het geestelijk leven van een voorganger er uit?') en vraag 2 ('Hoe dragen leiders bij aan het geestelijk leven van de gemeenschap?')?

Invloed (kansen, vreugde)

- XIII. Hoe ervaart u de verhouding tussen uw persoonlijke en uw beroepsmatige spiritualiteit (*definitie: dat deel van uw geestelijk leven dat bewust bijdraagt aan het uitoefenen van uw beroep*)? (*wisselwerking*)
- A. Variatie: Welke invloed heeft uw persoonlijke spiritualiteit op de manier waarop u uw beroepsfunctie invult? Kunt u daarover wat vertellen?
- XIV. Zijn er momenten geweest waar u invloed zag van uw persoonlijke spiritualiteit op de (geestelijke) groei van uw gemeente? (kans, vreugde)

Moeiten (lasten, worstelingen)

- XV. Waar loopt u tegen aan, of waar bent u tegen aan gelopen bij het vormgeven van gemeenschappelijke spiritualiteit? Kunt eens kort op de onderstaande stellingen reageren? (*alleen behandelen wanneer nog niet aan de orde gekomen*)

- A. Leiders zijn **verantwoordelijk** voor de geestelijke groei van de gemeente (evt. al eerder genoemd)
 - B. Kerkelijk werk houdt nooit op
 - C. Beroepsmatig bidden en bijbel lezen staat in spanning tot de authenticiteit van een leider
 - D. Ik vind het oneerlijk om betaald te krijgen voor een geestelijke praktijk die andere gemeenteleden in hun vrije tijd moeten beoefenen.
 - E. Een goede persoonlijke spiritualiteit voortkomt een **burn-out**
- XVI. Welke belemmeringen ervaart u die negatief uitwerken op de wisselwerking tussen eigen spiritualiteit en functioneren in de gemeente?

Topic 4: Spirituele vorming

15 min

Wat heeft bijgedragen aan de vorming van het geestelijk leven van de geestelijk leider, persoonlijk en professioneel?

Inspiratie

- XVII. Wat heeft het meest bijgedragen aan de manier waarop u nu uw eigen spiritualiteit vorm geeft en hoe is dit verlopen?
- A. *Opleiding*
 - B. *Relaties*
 - C. *Boeken*
 - D. *Momenten / dagen / conferenties*

Opleiding

- XVIII. In welke mate heeft uw **opleiding** bijgedragen aan uw spirituele vorming?
- A. Zo ja, op welke manier?
 - B. Zo nee, wat heeft u gemist?
- XIX. Wat acht u belangrijk voor het opleiden van geestelijk leiders in deze postmoderne tijd? In het bijzonder als het gaat om spirituele vorming?

Afsluiting

5 min.

Wat zou u aankomend geestelijke leiders en studenten nog mee willen geven?

We willen u enorm bedanken voor uw tijd, we hebben het interview als ... en ... ervaren. Hoe kijkt u terug op dit interview?

Uitleg van verwerking van gegevens (anoniem, transcriberen, coderen, etc.) en afsluiten

BIJLAGE 2 - Coderingen (Atlas-TI)

Topic 1 - Persoonlijke spiritualiteit (1)

Wat is spiritualiteit? / Definitie (1-Def)

Gevoelswaarde	(1-Def-Gev)
Term	(1-Def-Ter)

Geestelijke praktijken (1-Gepr)

Waar (Context)	(1-Gepr-Con)
Natuur	(1-Gep-Con-Nat)
Stilte	(1-Gepr-Con-Sti)
Wat	(1-Gepr-Wat)
Gebod	(1-Gepr-Wat-Geb)
Studie	(1-Gepr-Wat-Stu)
Vasten	(1-Gepr-Wat-Vas)
Begeleiding	(1-Gepr-Wat-Beg)
Overige	(1-Gepr-Wat-Ove)

Effecten (1-Eff)

Ervaring / Beleving	(1-Eff-Bel)
Vreugden	(1-Eff-Vreu)
Moeiten	(1-Eff-Moe)

Authenticiteit (1-Auth)

Topic 2 - Gemeenschappelijk praktijken (2)

Taken (geestelijke leider) (2-taak)

Gemeenschappelijke geestelijke praktijken (GGP)	(2-taak-ggp)
Viering (huwelijk, ceremonie, rouwdienst)	(2-taak-ggp-vier)
Pastoraat (2-taak-ggp-past)	
Begeleiding	(2-taak-ggp-past-beg)
Gebod	(2-taak-ggp-past-gebed)
Biecht	(2-taak-ggp-past-bcht)
Overig (2-taak-ggp-ovrg)	
Rol van de leider (2-taak-rol)	
Beeld	(2-taak-bld)
Doel	(2-taak-doel)

Droom en werkelijkheid	(2-drm)
Moeiten	(2-drm-last)
Vreugden	(2-drm-vrgd)

Topic 3 - Invloed van eigen spiritualiteit op GGP (3)

Invloed (3-Invl)

Verhouding (prive-werk) - (3-Invl-Verh)	
Scheiding (3-Invl-Verh-Scheid)	
Gemengd (3-Invl-Verh-Gem)	
Effecten (3-Invl-Eff)	

Worstelingen (**3-Worst**)

Burn-out (**3-Worst-Burn**)

Verantwoordelijk (voor geestelijke groei) - (**3-Worst-Verant**)

Overig (**3-Worst-Ovrg**)

Topic 4 - Spirituele vorming (4)

Inspiratie (**4-Inspi**)

Opleiding (**4-Inspi-Opl**)

Boeken (**4-Inspi-Boe**)

Relaties (**4-Inspi-Rel**)

Conferentie/retraite (**4-Inspi-Conf**)

Opleiding (**4-Opl**)

Positief (**4-Opl-Pos**)

Negatief (**4-Opl-Neg**)

Alternatieven (**4-Opl-Alt**)

BIJLAGE 3 – Blog

De tiende competentie

‘Tijdens de opleiding heb ik veel kennis en handvatten gekregen om praktisch aan de slag te gaan als kerkelijk werker, maar in mijn stage ontdekte ik dat die vaardigheden slechts de helft van mijn toekomstige beroep zullen beslaan. Er wordt van mij gevraagd om gemeenteleden geestelijk te voeden, vanuit welke bron doe ik dat eigenlijk? Hoe word ik zelf gevoed? Hoe geef ik mijn eigen geestelijk leven vorm?’

Deze constatering en vragen zijn de basis voor het onderzoek dat we namens het lectoraat ‘geestelijk leiderschap’ van de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk hebben uitgevoerd. Niet alleen herkennen we onszelf in bovenstaande opmerking, ook het lectoraat beseft de noodzaak van de zogenaamde spirituele vorming van studenten. Vanuit de gezamenlijke veronderstelling dat ‘de vraag naar de wijze waarop spirituele vorming gestalte dient te krijgen binnen de opleiding GPW onvoldoende beantwoord is’, zijn we een onderzoek gestart naar de spirituele vorming van geestelijk leiders uit het werkveld. Wat is de bron van hun werk? Hoe geven zij hun geestelijk leven vorm? Wat heeft bijgedragen aan hun spirituele vorming? Waar lopen zij tegenaan?

De resultaten van ons onderzoek tonen een eerlijke zoektocht van geestelijk leiders naar het vormgeven van hun eigen geestelijke leven. Een zoektocht die voor een ieder verschillend is en die loopt over hoge bergen en door diepe dalen. Het zijn inspirerende verhalen van ‘gewone mensen’ die net zoals andere gemeenteleden getekend zijn door het leven. Verhalen waarin we vooral ook ontdekten welke belangrijke rol geestelijk gevoed worden speelt in het werk van de kerkelijk werker. Het is de bron van waaruit hij zijn werk doet en het fundament waarop hij in moeilijke perioden kan terugvallen.

Dit geestelijk leven ontstaat echter niet zomaar. Het lukt leiders lang niet altijd om dagelijks te ‘wandelen met God’ en om altijd vol vreugde hun werk te doen. Zij hebben een vorm en structuur moeten ontwikkelen die bij henzelf past. Door schade en schande zijn zij spiritueel gevormd. Hun ervaringen zijn leerzaam voor een ieder die de zoektocht naar wat geestelijk leven betekent, herkend. De hieronder beschreven lessen waar de opleiding over na dient te denken als het gaat om de spirituele vorming van studenten zijn daarom toepasbaar voor elk individu, HBO-theoloog of niet.

Het ontdekken van een authentiek geestelijk leven heeft alles te maken met betekenisvolle relaties. In de context van relaties wordt de student geïnspireerd, aangespoord, vermaand en bemoedigd. In eerste instantie gaat het dus niet om het verstrekken van informatie over hoe het geestelijk leven eruit zou moeten zien. Nee, mensen hebben andere mensen om zich heen nodig om zich aan te scherpen. Zoals men ijzer scherpt met ijzer, zo scherpt de mens zijn medemens. Docenten kunnen daarop inspelen door als een mentor voor de student te fungeren. Een identificatiefiguur die durft te delen vanuit zijn eigen geestelijk leven. Of als een gids die de student veilige kaders biedt en helpt te leren van de woestijnperiodes die hij tijdens zijn opleiding of toekomstige beroep tegen zal komen.

Bovenal dient de student geleerd te worden hoe hij God kan betrekken in de werkzaamheden die hij als kerkelijk werker vorm gaat geven. Dit noemen wij de tiende competentie: spirituele vorming. We zijn dankbaar dat wij die les door dit onderzoek mochten leren.

Ido van Genderen
Jesse Timmer